Чурапчыга күн тахсар !

САҢА ОЛОХ

Чурапчы улууһун хаһыата

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЬЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

2017 сыл
Кулун тутар
4
КҮНЭ
СУБУОТА
№ 23
(11333)

12+

Үлэ сага иһымата

САЙДЫНЫ ТҮСТҮҮР БЫРАЙЫАК

Соторуталаабыта Болугур нэһилиэгэр „Мындаабайы сэлиэнньэтин кооперацията төрүтүгэр олоҕуран кластериай сайыннарыы" диэн инвестиционнай бырайыакты билиһиннэрии, саная атастаһыыта ыытыллыбыта.

Итиннэ Дьокуускайтан ереспүүбүлүкэ тыатын хаһаайыстыбатын информационнай-методическай хаачыйатын кинигин генеральнай дириэктэрэ С.Н. Плотников, Тыа хаһаайыстыбатын научнай институтун экономикаҕа отделын сэбиэдиссэйэ Г.И. Давыкова, Тыа хаһаайыстыбатын министерстибатыттан В.И. Николаев, улуус баһылыга А.Т. Ноговицын, баһылыгы үлэ-аска уонна инвестиционнай политикаҕа солбуйааччы И.К. Матвеев, Тыа хаһаайыстыбатын управлениетын начальнига А.П. Захарова, Болугур нэһилиэгин баһылыга И. И. Николаев, о.д.а. кыттыыны ылбыттара.

Бу докумуон сыалын-соругун, иһ хоһоонун, хайдах олоххо киллэриллиэхтээҕин туһунан бырайыак салайааччыта Иннокентий Константинович Матвеевтан интервью ылыллым.

Ыйытыы: Бырайыак хаһан бэлэмнэнэ-митэй, ураты тугуй?

Эппиэт: Бырайыак бэлэмнээһинэ быыбырыын сэлиинньи ыйтан саҕаламмыта. Инициатора улуус баһылыга А.Т. Ноговицын. Тыа хаһаайыстыбатын сайыннарыыга „2014 - 2017 сс. уонна 2020 сылга диэри тыа сирин территорияларын туруктаахтык сайыннарыы" туһунан федеральнай муниципаалтан, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарҕана Е.А. Борисов ереспүүбүлүкэ Государственнай Мунньаҕар анал суруктарыгар олоҕуран онгоһуллуннна. Мүлүдайдар „Чаҕат" кластердара чаайынай төрүтүнэн сайдыбыт буоллаҕына, Мындаабайы кластера кооперацияҕа тиһэҕэрэн үлэлиэхтээх. Улуус таһымнытар бигинэти бириэмэ иҥэбилигэр эппиэттиир сана сүүрээни, бырайыагынан салаллан үлэлээһини олохтоох киллэрии буолар.

Ыйытыы: Тэһэ комиэ үлэлиирий, кимнээх кыттыахтарай? Хантан, кимиэн үбүлэнэрий?

Эппиэт: Үлэлиир болдьоҕо 2017 сыл тохсунньу 1 күнүттэн 2019 сыл ахсынньы 31 күнүн киллэрэн туран. Бырайыакка министерстибаттар, тэриллэлэр уонна туһанныах үлэлии сыллыар дьоннор кыттыахтара. Хамааннаһан үлэлээһини тэриллиэҕэ. Бу сана модельга Болугур нэһилиэгэ толору эппиэттиир — сиэ-уота, айылҕата, производственнай базата. Бырайыакка чоппу, анал үбүлээһин кэрэллүбэт. Федеральнай, ереспүүбүлүкэтээҕи, олохтоох программаларга киирсэн, үлэлэһэн үбү ылыахтаахпыт.

Ыйытыы: Бырайыагы олоххо киллэрииҕэ, үлэлэтиигэ салайар хамаанда (бырайыактаай офис) тэриллиэҕэ. Офистар үлэлиэхтээхтэр, хаһыактарый?

Эппиэт: Бу бырайыактаай офис иһиттэн барыта 4 блок тэриллиэҕэ. Баспакы— научнай-методическай тэрүккэ олоҕуран салайыы. Салайааччыта ереспүүбүлүкэ тыатын хаһаайыстыбатын информационнай-методическай кинигин дириэктэрэ С.Н. Плотников. Атта чилиэннээх.

Иккис блок — Агропромышленнай комплекс кооперативнай структураларын бииргэ үлэлэһиннэрии салайыы. Салайааччыта — „Мындаабайы" ТХПК председателэ Д.Д. Ноев.

Үһүс блок — Инвестицияны аҕалыыны, тутуулары ыытыыны салайыы. Салайааччыта — улуус баһылыгын тутуута солбуйааччы В. М. Пермяков. Программаларга киирэн үбү (инвестициялары) аҕалыыга үлэлэһии. Тутуулары ыытыыга бырайыактары онготоруу, инженернай үлэлэри ыытарыы, технический уоллуобуйалары ылыы, о.д.а.

Төрдүс блок — Олохтоох холбоһуктара, тэриллэлэри, нэһилиэннэһии кэпсэлэ үлэ. Салайааччы — Болугур нэһилиэгин баһылыга И.И. Николаев. Бырайыагы олоххо киллэрииҕэ нэһилиэк олохтоохторо бары бүттүүн үлэлэһиэхтээхтэр.

Ыйытыы: Бырайыак олоххо киирдэҕинэ түмүгэр туох сигнэллиэҕэй?

Эппиэт: Бары бырааннары толорон, производственнай кэрэҥнүүлэри туһаран бырайыак сыалын сиппэҕинэ кэрэҥнүүлэр маннык буолуохтара. Баспакыттан, нэһилиэннэһэ дьоҕуога улаатыыҕа, сана үлэ миэстэлэрэ таһаарыллан эдэр ыччат кэлиннэ, олохсуйууга элбиэҕэ. Сана тутуулар — модульнай үүтү астыыр сыах (күнгэ 5 тонна кыамталаах), модульнай суөһүлү олөрөр минибуойука (эти тонгорор установкалаах), ырааҕ инэр уулу онгорор скважина, 100 гектары сиэнэрдэр системэ, 100 төбө турар сылгы бааҕа, олохтоох сырыынан тутуу материаллайын онгорор минисобуот, ИЖС программаттан 10 толору хаачыллыылаах, тас инфраструктуралаах микрорайон, „Күстүк" оҕо-сыһыалат лаагырыгар сана корпустар, сир аһын хомуйан переработкалааһын сыаҕа онгоһуллуустара. Олохтоохтор ер сыллаарга баҕарбыт баҕалара — 120 миэстэлэх таас оскуола тутуллуоҕа.

Ыйытыы: Үлэ саҕаланыыта хайдаҕый?

Эппиэт: Бу үс сыллаах сайдыыны, иннинэ барыыны түстүүр бырайыак.

Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Чурапчыттан 2170 киһи кыттыбыта. Итиитэн 975 буойун сэрии хонуутугар сырдык тыынынара быстыбыта.

Олохтоохторго инитиннэрэн, дьүүллэһэн баран сана тэриллибит бырайыактаай офис хамаандата, улуус салаатната Тыа хаһаайыстыбатын уонна ас-үөл политикатыгар министиэристибэ салаатыттар киирэн бигиһиннэрдэ. Правительство председателин бастакы солбуйааччы — Тыа хаһаайыстыбатын уонна ас-үөл политикатыгар министиэрэ Петр Николаевич Алексеев, министир солбуйааччылара сырыттылар, санаалларын эттилэр, конкурууллэри кииллэрдилэр. Күрагорьякин П.Н. Алексеев үлэлиирэ сөбүлэстэ. Аны Ил Дархан уонна правительство аппаратын итиннэ проектай департаментта бырайыактыг методическай, юридическай экспертизатын аахыахтаахтыт. Онтон Ил Дархан Е. А. Борисов салайааччылаах киин бырайыактаай комиссиэкэ комускуохтээхпит. Итиннэ таһымнаахтык комускээхтэхпитинэ ереспүүбүлүкэ салаатын көҥүлүн, өйөбүлүн ылыахпыт.

Инникитигэр эппиэттээх, уһаан сорук турар. Оны сиппиҥэ бырайыакка кыттыһар салайааччылар, производствоҕа үлэлээччилэр, Болугур нэһилиэгин олохтоохторо кырдьаҕаһыттан оҕотугар диэри бары бүттүүн кыталлара ирдэниллэр.

Киэптэ Алексей СЛЕПЦОВ.

Сэргэх дьаһал

ЧУРАПЧЫГА САХАЛЫЫ КВН

Саха сиригэр Ыччат сылыгар аналлаах оскуола оҕолорун ортолоругар XVII-с ереспүүбүлүкэҕэ ыытыллыахтаах "Саха кордоох, булутас өйдөөхтөр" куонкурус Илин энэргээҕи кулууптарын икки арыыларынааҕы финальнай оонньуулара кулун тутар 1-2 күнэригэр, "Айылҕы" сыһыалат уонна духуобунай сайдыы киинигэр олус үрдүк таһымнаахтык ыытыллан аста.

История быыһын сэгэтэн кэлэр эбит буоллахха, аан бастакы сахалыы тылларын КВН Чурапчы улууһугар 1996 сылларбыт ыытыллыбыта бэлиэтэнэр. Ол кэмтэн бириэмэ үрдүк уутуйуу уустарынан, саныттан-саны кэлүөҕэ үүнэн, солбуйсан "Кордоох, булутас өйдөөхтөр кулууптара" сылтан-сыл айыы эбэтэн, үксэҕэ иҥэрэ көрсөсөбиллээх.

Бииһиги Чурапчыбыт улууһун Г.Д. Протодьяконов аатынан Алаҕар орто оскуолатын "Sakha boys" (сал. В.Н. Ноговицына), С.А. Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатын "Дьүҥэбит уоттара" (сал. В.К. Дьяконов), И.М. Павлов аатынан Чурапчы орто оскуолатын "Курдуктар" (сал. С.И. Попова) хамаандалара чиэстээхтик кэмускээтилэр.

Ыалдьыттарбыт: Амма улууһуттан "Амганистан" хамаанда (сал. О.П. Иванова-Сидоркевич), Сатабай орто оскуолатыттан "Үтүө күнүнэн" (сал. О.Н. Никитина), Таатталтан "Сатабыт" оҕо айымныытын дьиэтиттэн "Ситтим" (сал. М.Д. Алексеева), Туора-Күөл орто оскуолатыттан "Дьүгэй дьэбэлэрэ" (сал. Г.К. Васильев), Мэҥэ-Хаҥалас ороһуогун Е.Д. Кычкин аатынан Маатта орто оскуолатыттан "Доҕоттор" (сал. П.С. Куркутов), П.Г. Охлопков аатынан Майа орто оскуолатыттан "Сана кэм" (сал. О.С. Петров), Уус-Алдан улууһуттан "Кердеох Eglays" (сал. Г.П. Матвеева), Лөгөй орто оскуолатыттан "Лөгөй оҕолоһоннэрэ" (сал. Т.М. Петухова) үчүгэй настыыларынаны бэлэхтээтилэр.

Маҥнайгы күн хамаандалара: "Бэйэни билиһиннэрии" уонна "Биир нүөмэр" икки түһүмэхтээх күөн көрүстүлэр. Кииннэрэн эҕэрдэлэһэн Чурапчы улууһун үөрэҕин управлениетын начальнига Т.В. Павлова тыл этэ. Иккис күнүгэ "Ырыа арыыстаах" дьиэтээҕи соруданан уонна "Триатлон" көрүҥүгэр кииристилэр.

Дьүүллүүр субъэ: Дьокуускай куорат МОО "Лига Саха КВН" дириэктэрэ Михаил Охлопков, кини субэһиитэ Николай Дмитриев, МОО "Лига Саха КВН" актыыбыыстара Дьулусхан Андросов, Аркадий Егоров, Айыына Местникова уонна Василий Марков сыаналаабыттар. Икки күнүгэс соонньуу ыытааччыттыын Юрий Романов үлэлээтэ.

"Бииһиги Сатабай нэһилиэгиттэн "Үтүө күнүнэн" диэн хамаанда буолабыт. Маннык күрэхтэһии иккис сылбытын кыттабыт, бэйэбит Аммабыт улууһутар быыбырыын иккис, быйыл бастааммыт Чурапчыга региональнай күрэхтэһии кыттар чиэскэ тиксистибит. Саҕаланыыта олус үчүгэй, таһаа истиҥник көрүстүлэр, тэрээһиннэрэ күүстээх эбит. Уопсайынан үчүгэйдик саҕаланан эрэр", – диэн Сатабай орто оскуолатын 10-с кылаабынай үөрэтээччитэ, КВН бииргэ чаҕылхай кыттааччыта Леонила Апросимова санаатын үллэһиннэ.

Түмүгэр, быйылгы 2017 сыл Илин Энэргэ Саха КВН Чурапчы улууһунашады кыайыллааҕынан Мэҥэ-Хаҥалас улууһун "Сана кэм" (сал. О.С. Петров) хамаандата буолла. Иккис миэстэни Уус-Алдан ороһуогуттан «Кердеох Eagles» (сал. Г.П. Матвеева) ылла, үһүс миэстэҕэ Чурапчы улууһун «Sakha boys» (сал. В.Н. Ноговицына уонна С.Д. Харитонова) Г.Д. Протодьяконов аатынан Алаҕар орто оскуолатын уолаттара таҕыстылар. Кииннэрэр куораника ыытыллар XVII-с Сахалыы КВН-на оонньуу барар чиэскэ тиксистилэр. Уонналлаабыт аһын хамаанднларга анал номинациялар туттарыллыннылар.

Семен ЖЕНДРИНСКЭЙ.

Ыҥырыы

БАЧЫЫММЫТЫН ӨЙҮҮРГҮТҮГЭР ЫҤЫРАБЫТ

Улуустут киининэн Чурапчы нэһилиэгин салалтатын быһаарыытынан норуот сайдар түһүлгэтин тэрийэр, саха итэҕэлин үөрэтэр комплекс тутуллар буолла. Итиннэ общественнай тэрилтэлэр, дьон-сэргэ мустан араас дьаһаллары тэрийэр, кэпсэтэр куруһуоктар ыытыллар буолуохтара. Урукку өттүгэр маннык дьаһаллар „Арчы" дьиэтигэр буолаллара, билигин бу тэрилтэ бэйэтин анала туһунан үлэлиэҕэ.

Нэһилиэк салалтата бу дьиэ тутуллуутун, аналын, хайдах быһыылаахтык үлэлиэхтээҕин „Ыһык субэ" түмсүүгэ мунньах тэрийэн билиһиннэрдэ. Мунньах кыттыылаахтара элбэх ыйытыыны биэрэн чуолкайдастыбыт, санаабытын эттибит. Нэһилиэк бары олохтоохторугар, ордук эдэр ыччакка, олус наадалаах тутуу саҕаланан эрэрин биһирээтибит. Олохсо киллэриигэ элбэх үп-харчы эрэйиллэрин сыаналаан бэйэбит сэмэй кылааппытын — биирдии тыһыынча солкуобайдаах бастакы көмөбүтүн биэрэргэ быһаарыныыбыт. Бу күннэргэ бу харчыбытын киллэрэн эрэбит. Биһиги бачыыммытын өйүүргүтүгэр ыҥырабыт!

Чурапчы нэһилиэгин „Ыһык субэ" түмсүүтэ.

НОРУОТ КҮҮҺЭ --КӨМҮӨЛ КҮҮҺЭ

Чурапчы нэһилиэгин дьаһалтатын мунньахтыыр саалатыгар кулун тутар 1 күнүгэр билигин "Арчы" духуобунай нэһилиэстибэ дьиэтин кэнэтии боппуруоһун тула кэпсэтии буолла.

Мунньаҕы нэһилиэк баһылыга С.А. Саргыдаев илиэн-саҕалаан ыытта. Манна баһылыгы 1-кы солбуйааччы А.Г. Егоров, баһылыгы социальнай боппуруостарга солбуйааччы П.Е. Гуляев, нэһилиэк депутаттарын Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Е.В.Попов, тэрилтэлэр, ТОС-тар салайааччылара, "Ыһык субэ", "Удьуор" общественнай түмсүүлэр бэрэстэбиитэллэрэ кыттыыны ылыылар. Боппуруос сүрүннээн "Арчы" дьиэтин кэҥэтэр сыаллаах норуот сайдар түһүлгэтин тэрийэр, Саха итэҕэлин үөрэтэр комплекс тутуллуутугар туһаайыллынна. Билигин кэмҥэ Н.М. Заболоцкая салайан олорор "Арчы" дьиэтэ олус таһаарыылаахтык үлэлии турар. Онно дьон кэлэн арчыланар, ону таһынан араас таһымнаах үөрэтэр дьарыктар, куруһуоктар ыытыллаллар. Онон дьон-сэргэ барыбыт кэскиллээх дьыалабыт диэн сөпкө өйдөөн, буга бары биир санаанан түс кылааппытын киллэриэхтээхпит. Нэһилиэк, билэн турар, үп тыыран үбүлүүр, бадаҕарчик тэрилтэлэри кэпсэтэн кыттыһыыннарар.

Нэһилиэк "Ыһык субэлэрин" чилиэттэрэ 1 тыһ. суумалаах маҥнайгы көмөлөрүн уунаннар, өссө да эбии угуохпут диэн санааларын биллэрдилэр. Маны таһынан "Чаран" ТОС салайааччыта И.Н. Архипов туолбэ аппытыгар 50 тыһ. суумалаах көмөнү оҥорорго бэлэмнэрин иһитиннэрдэ. Нэһилиэк хас биирдии олохтооҕо, туора турбакка, үүнэр ыччаппытын биир өйгө-санааҕа түмсэлэрин туһугар бу үтүө дьыалаҕа кыттыһыан.

Семен ЖЕНДРИНСКЭЙ.

С.А. Новгородов аатынан Чурапчытааҕы орто оскуола тэриллибитэ 145 сылын көрсө

БИИРГЭ ҮЛЭЛЭЭБИТ ДИРИЭКТЭРДЭРИМ

Мин 1977-78сс. үөрэх дьылыгар Чурапчы орто оскуолатыгар үлэлии кэлэрбэр, Руслан Денисович Алексеев дириэктэрдии олороро. Саҥа үлэлии кэлэммин миэхэ барыта соҥун этэ. Наставниктарым Д.П. Кладкина, Р.С. Макарова, Р.И. Васильев о.д.а. учууталлар күүс-көмө буолан, учуутал үлэтин ыарырҕаппакка саҕалаабытым. Мин кэлбит сылбар бастакы аттестация киирбит кэмэ этэ. Оскуола үгүс учуутала аттестацияны маҥнай барбыттара. Олус долгуйуу, куттаныы да баара. Бүтүн коллектив иннигэр биирдиибиирдии киирэн отчуоттуур этилэрэ. Иккис смена кэнниттэн отчуоттар түүн үөһүгэр диэри буолаллара. Отчуот иннинэ аһаҕас уруоктары, кылаас таһынан дьаһаллары ыыталлара. Үлэлэрин кордорор быыстапкалары тэрийэллэрэ. Общественнай үлэҕэ, ордук эона үлэтигэр кыттыы, бэчээккэ суруйуу кытта ирдэниллэрэ. Дириэктэр Руслан Денисович учууталлар аттестацияны үчүгэйдик ааһалларыгар кыһаллар этэ. Кини кэмигэр кабинетнай систиэмэ маҥнай саҕаламмыта.

1980 сыллаахха Чурапчы аҕыс кылаастаах оскуолатын кытта холбоһон биир улахан оскуола буолбуппут. Дириэктэринэн Михаил Михайлович Максимов буолбута. Бу кэмнэ оскуолаҕа араас эксперименнэри киллэрии саҕаламмыта. Ол курдук, саха тылын предмет эрэ быһыытынан үөрэтэр кылаастар баар буолбуттара. Сарсыарда уруок иннинэ зарядка буолара. Планерка эмиэ эрдэ буолара.

Оскуолабытыгар хас да дириэктэр уларыйбытын кэннэ, 1987 сыллаахха Виталий Михайлович Неустроев анаан кэлбитэ. Кини үлэтин саҕалыыр кэмигэр 1000-тан тахса үөрэнээччилээх, 100-тэн тахса учууталлаах, 6 корпуһунан тарҕанан үлэлиир улахан коллектив этибит.

Кини кэлэн, коллективы биир сүрүннэ холбоон, ньгэр-үөрэтэр үлэҕэ саҥа саҕахтары саҕалаан барбыта. Оскуолаҕа дириҥэтэн үөрэтэр кылаастар элбээбиттэрэ. Методическай холбоһуктар үлэлэрэ күүһүрбүтэ. Оройуоҥҥа, өрөспүүбүлүкэҕэ учууталлар уопуттарын тарҕатар соруктаах араас таһымнаах семинардарга аһаҕас уруоктары биэрии элбээбитэ. Идэҕэ туһаайан, 9-11-с кылаастарга кулинар, суоппар, тутааччы, эмчит идэтигэр үөрэтии киллэриллибитэ. Виталий Михайлович учууталлар үлэлэрэ сыаналанарыгар күүскэ үлэлэспитэ. Кини салайбыт кэмигэр элбэх учуутал РСФСР үөрэҕириитин туйгуна буолбуттара. Эдэр кадрдары кытта наһаа истиҥник кэпсэтэрэ, туох кыһалҕалаахтарын, тугу ыарырҕаппыттарын ыйыталаһан субэлиирэ. Оройуон салалтатыгар элбэхтик туруорсан дьиэнэн-уотунан хааччыйа сатыыра. Дьэ, ол иһин кадр хамсааһына аҕыйах этэ. Завучтарын — С.А. Бродникованы, Е.Д. Монастыреваны, П.Н. Калачеву уонна 11 методическай холбоһук салайааччыларын кытта биир тылынан өйдөһөн үлэлээбиттэрэ. Ону таһынан, оскуола матырыйаалынай базата хаҥыырыгар үлэлэспитэ. Кини үлэлиир кэмигэр сылаас туалет, остолобуой, учууталларга олорор дьиэ туттарбыта.

Национальнай оскуоланы сайыннарыы концепцията маҥнай саҕаланыытыгар, дириэктэрбит өйөбүлүнэн, оскуола учууталлара үөрэх саҥа программаларын суруйбуттара. Оскуолабыт аата өрөспүүбүлүкэҕэ биллибитэ. Оскуолабыт 120 сыллаах үбүлүөйүн көрсө, Виталий Михайлович туруорсуутунан, 1925 сыллаахха инэриллибит аата чөлүгэр түһэн, С.А. Новгородов аата иккистээн иҥэриллибитэ.

1995 сыллаахха Чурапчы орто оскуолатыттан улуустааҕы гимназия арахсан туспа оскуола буолбута. Уопуттаах учууталлар үгүстэрэ гимназияҕа барбыттара. Оскуолабытыгар бэриниилээх, аҕыйах уопуттаах учууталлар хаалбыппыт. Оскуолабытын ким салайара биллибэт этэ. Элбэх кэпсэтии кэнниттэн Василий Николаевич Коркин салайар буолбута. Оскуола ис туругун үчүгэйдик билэр, улахан коллективка үлэлии үөрүйэх, уопуттаах киһи завуч буолуон наада этэ. Онтук киһинэн, Тамара Васильевна Павлова буолуон сөптөөх диэн, коллектив биир санаанан өйөөн, гимназияҕа тийбэн үлэтин саҕалаан эрэр киһини төттөрү ыҥыран ылбыппыт.

Тамара Васильевна үлэлээбит оскуолата ыарахан балаһыанньаҕа киирбитин өйдөөн, ыҥырыллыбыт, оскуола аһыллыытыгар кадра тиийбэт, барыта ыраас лиистэн саҕалыы тэринэн үлэлиир оскуолаҕа, завуһунан сөбүлэспитэ. Кини үлэтин урукку үтүө үгэстэргэ олоҕуран, саҥалыы олох ирдэбилигэр сөп түбэһиннэрэн саҕалаабыта. Үлэтигэр олус ирдэбиллээх, иитии-үөрэтии методикатыгар туох саҥа киирбитин билэ охсон, учууталларга иһитиннэрэ-биллэрэ охсоро. Араас тиэмэҕэ семинардары, аһаҕас кэпсэтиилэри, дьүүллэһиилэри ыытара. Ол түмүгэр, оскуолабыт иккис сылыгар улууска бастыҥ методическай үлэлээх буолан, бастакы миэстэни ылбыппыт. Араас таһымнаах улуус, өрөспүүбүлүкэ күрэхтэригэр учууталлар да, үөрэнээччилэр да бириистээх миэстэни ылар буолбуттара. 1999 сыллаахха "Учитель года-99" учууталлар өрөспүүбүлүкэтээҕи күрэхтэригэр В.В. Гуляев призер буолан оскуолабыт аатын аан маҥнайгытынан өрөспүүбүлүкэҕэ таһаарбыта. Ол иннинэ, 1997 сыллаахха Е.И. Сивцева "Учитель ученических признаний" куонкуруска кыттыбыта. Французскай тыл учууталларын өрөспүүбүлүкэтээҕи куонкуруһугар Д.У. Неустроева бастаабыта. Улуустааҕы олимпиадаларга бары предметтэргэ бириистээх миэстэттэн түспэт буолбуппут. Туох баар иитэр-үөрэтэр үлэ Тамара Васильевна быһа салалтатынан барара. Дириэктэрбит Василий Николаевич иитии-үөрэтии үлэтин, эрэнэр буолан, завуһугар Тамара Васильевнаҕа туттаран баран, хаһаайыстыбаннай үлэҕэ туруммута. Кини үлэлээбит кэмигэр учууталларга анаан 8 квартираны туттарбыта. Оскуола иһин саҥалыы, саҕалыы стиллээн оҥорторбута. Кабинетнай систиэмэҕэ киирбиппит. Оскуолаҕа сыһыары мастарыскыай, харабыл дьиэтэ туттарбыта, гараастаныллыта. Оскуола матырыйаалынай базата бөҕөргөөбүт. Оскуолабыт үлэтэ улууска, өрөспүүбүлүкэҕэ биллэн барбыта.

2002 сыллаахха В.Н. Коркин атын үлэҕэ барбытынан, оскуола дириэктэринэн, коллектив туруорсан Т.В. Павлова буолбута. Кини дириэктэр буолуутугар, оскуолабыт хаарбах туруктанан, хапытаалынай өрөмүөн саҕаланан эрэрэ. Ремонт сүрдээх мөлтөх хаамыстыбалаахтык саҕаламмыт кэмэ этэ. Дьэ, бу маны барытын сататтан сүүрэнкөтөн оҥорторон, балаҕан ыйыгар үөрэххэ бэлэм буолуохтааҕа. Киһи санаата хоппот элбэх үлэ этэ. Куоратынан, тыанан сылдьан, хас салайааччы сирэйин-хараҕын көрөн, өрөмүөнтэ наадалааҕы булан-талан аҕалыы, дьахтар киһиэхэ манан аҕай дьыала буолбатаҕын ким барыта өйдүүр. Ону ол диэбэккэ, Тамара Васильевна өрөбүлэ, уоппускатa суох муус устартан атырдьах ыйын бүтүүтүгэр диэри, сүүрэнкөтөн, балаҕан ыйыгар оскуолатын үлэҕэ киллэрбитэ. Төһө да өрөмүөҥҥэ харчы ананнар, бу харчыны эргитэн ылыы, элбэх кэпсэтиилэн, үлэтэн, араас министиэристибэлэр, тэрилтэлэр ааннарын манаһыыттан таҕыстаҕа. Оскуолабыт өрөмүөннэнэн, иккис тыынын ылан, үлэлииргэ бары усулуобуйа тэриллибитэ.

Тамара Васильевна эрдэ завучтаабыт буолан, иитии-үөрэтии да, хаһаайыстыбаннай да өттүгэр билиитэкөрүүтэ киэҥ буолан, араас хайысхалаах үлэни сатабыллаахтык ыытыллта. Оскуола сайдыытын хайысхаларынан көрөн араас бырайыактары көмүскээн, Россия, өрөспүүбүлүкэ, улуус граннарын ылбыппыт. Ол граннар оскуола матырыйаалынай базата, кабинеттар, учууталлар билиилэрин хаҥатыыга туһаныллыбыта. Дуальнай үөрэхтээһиҥҥэ анаан, анал бырайыак көмүскээммит, биир мөлүйүөн суумалаах Россия Президенин В.В. Путин Граныын ылары ситиспиппит. Ол түмүгэр үлэ, массыыннаны үөрэтэр, НВП кабинеттара толору хааччыллыбыттара. Бу биир кабинекка олорон быһаарыллыбат үлэ буоларын ким барыта өйдүүр. Тамара Васильевна куоратынан, тыанан сылдьан, үгүс салайааччылары көрсөн, тылыгар киллэрэн, оскуола кабинеттарын саҥа ирдэбилгэ эппиэттиир гына толору хааччыйда.

Дириэктэринэн аналлааҕыттан, оскуола "Попечительскай сэбиэтин" тэрийиигэ күүскэ үлэлэспитэ. Сэбиэт бастакы бэрэссэдээтэлинэн, оччолорго Правительство бэрэссэдээтэлэ Егор Афанасьевич Борисов талыллыбыта. Егор Афанасьевич Сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн талыллаат; "Попечительскай Сэбиэт" мунньаҕын, улуус баһылыгын И.Н. Аммосовы ыҥыран туран тэрийбитэ. Егор Афанасьевич көҕүлээһининэн "Нижне-Ленскэйдээҕи" АО тутуу тэрилтэтэ, генеральнай дириэктэр В.Р. Кычкин инвестор буолбута. Онон оскуолабыт өрөмүөнүгэр улахан көмөнү, өйөбүлү выпускниктыт Егор Афанасьевич, улууспут оччотооҕу баһылыга И.Н. Аммосов оҥорбуттара.

Тамара Васильевна салайар оскуолатын, учууталларын үлэлэрин сырдатыыга, сыаналааһыныга күүскэ үлэлээбитэ. Кини үлэлээбит сылларыгар үгүс учуутал үлэтэ үрдүктүк сыаналанан, Россия, өрөспүүбүлүкэ, улуус наҕарадаларын ылбыттара. Бу барыта дириэктэр аппарытыаттан, оскуолабыт үлэтэ биллэриттэн тахсыбыта. Өрөспүүбүлүкэ элбэх оскуолаларын кытта сибээһи тутуһан үлэлиир буолан, Тамара Васильевнаны ханна баҕарар үөрэ-көтө көрсөллөрө, оскуолабытыгар уопут атастаһа кэлэллэрэ. Кэлбит оскуола делегациялара: "Оскуола дириэктэрэ хайдаҕа оскуола тас өттүгэр, киирэр ааныгар биллэр", - диэн хайҕалларын биллэрэн бараллара.

Тамара Васильевна оскуола иннинки сайдыытыгар элбэх кэскиллээх былааннары олоххо киллэрбитэ.

С.А. Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатын уһун, үтүөкэннээх сайдыытын кэмигэр, умнуллубат суолу-иһи хаалларбыт дириэктэрдэр, завучтар, учууталлар элбэхтэр. Мин бу ыстатыйабар, 37 сыл үлэлээбит кэммэр, өйбөр-сүрэхпэр үтүө өйдөбүл буолан хаалбыт дириэктэрдэрим туһунан кылгас бэлиэтээһинни оҥордум.

Е.В. СИВЦЕВА,
РФ үөрэҕириитин туйгуна, "Аан оҕолоро" фонда стипендиата, СӨ учууталларын учуутала, үрдүк категориялаах саха тылын, литератураты Бэтэрээн учуутала.

Хоту көһөрүллүү 75 сылын көрсө

КЫҺАЛҔА КЫМНЬЫЫЛААХ КЫРДЬЫК

(ФИЛОСОФСКАЙ ЭССЕ)

УОТТААХ ЧЫЫЧААХТАР – ЫРАЙ ЧЫЫЧААХТАРА

Саха киһитэ барыһаан тымтар тымныылаах, күр оту көбүйбэн эрэрдиң, сырылас дьыбардаах, ураанаах үһүн кыһыннаах, өнүрүк куйаастаах, уот куйаан аргыстаах самаан сайыннаах түс хоту сирин-сибиирин баһылаан, ат тыһан муоһатаан, таба курдук ньуоҕулаан, оҕус тэнэ мунньуттан сиэтэн, бүрүбүр бүрүө таһааран, үс сириҥэн олохтонон-кыстыктанан, сайылыктанан, сиэрдэнэн, бу орто туруу дойдуга киһи дэтэн килбэйиэхиттэн, ыал буолан ыйдастыаҕыттан ыйага, олоҥхо бухатыырын кэриэтэ, үөтэ саадаҕын курданан, айыырастаах айылҕа алдьархайдарын, олох кыһарҕанын, ууссутуун-уратытын, бука барытын этинэн-хааныпан, өйүнэн-санаатынан, биэс тарбаҕын курдук, билэн-көрөн, сыһыктаан-сыһанлаан, кыайан-хотон, күн бүгүннэ диэри кэллэҕэ. Ол да иһин талба Таатта нарын намчы талаҕыттан оноһуллубут, оһуордаммыт-ойууламмыт ооньууурдардаах оҕо саастан оҕонньор аатырар оттомноох кэмнэ диэри олоонноон олорон, аҕа дьоммут албан ааттаах, суон сурахтаах, киһи эрэ ытыктыыр тыл-өс быраҕан этэн; таба таайбат таабырыннаах, кыһалҕа кымньыылаах кырдьыктарын арыйан, ааҕааччы атаспар уот-буурҕа оҕустуулаах сыллары, күнэ-түүнэ киһи олорор тэһиэх халбас хара хоһорутун хабыллар хаба ортотугар акслыт; дьоһун- мааны кэлүөнэ чаҕылҕай дьонноруттан биирдэстэрин, сэрии сылларын оҕотун, Чурапчы оройуонун холхоостарын хоту көһөрүү кыттыылааҕын, кэлин үгүһүн үрдүк үөрэхтээх, дэгиттэр талааннаах специалиһа, салайааччыта буолбут Иннокентий Алексеевич Лыткин туһунан ахтыйах тылынан эһиэхэ кэпсиэхпин баҕарабын.

Киһи Чурапчы көһөрүллүүтүгэр Кэбээйи оройуонугар тиийэн, эрэйи – мунчу энэринэн тэтэн, кыл тыһына ордон кэлэн, иннэтэй тирбэҕэ быстыбатынан, ойуурдаах куобах охтон биэрбэт диэбит өс хоһоонунуу, туппутун ыһыктыбакка, илиитин араарбакка, саргы санаатын түбэрбэккэ, кэтэн, мөлтөөн-ахсаан биэрбэккэ, үөрэх-билии аартыгын дабайан, киһи-хара буолбутун, ерэслүүбүлүкэҕэ саахар оргалоругар бастакынан Чурапчыттан футболга хамаанда түрүөрэн, үһүс бочуоттаах миэстэни ылбыт, кэлбитин, Чурапчы оройуонугар хапсаҕайга бастакы чемпионакка кыттыбытын уонна 70 кг ыйааһыныгар чемпион аатын сүктүтүн уонна күүрээннээх үлэ үлтэр үөһүгэр сылдьыбыт өйтөн сүлэһ, билиэ, умнуллубат түгэннэри ахтан-саныан "Сэйэн буолбут олох" диэн ахтыы-сэһэнин кинигэтин олбоодуйбат өйдөбүнньук тэнэ киирии тыллаан-естөөн, болох биэрбитин, ааҕан, астынан, биһирэм тылы этэр нааданааҕын болиотимбин.

Иннокентий Алексеевич бэлиэтиир: «Киһи олоҕо олус кылгас эбит. Үрүт этэр сылдан күн-дьыл уһуннуган саллар этим. Билигин күн кыпгайын, дьыл хонук буолбутун дьиктиргиир эрэ курдукпун. Бу орто дойдуга син уһуннук олорбут эбиппин, ол айбыт танарам балаҕ буоллаҕа. Ол гынан баран, санаан кордохпуна, олохо тугу да ситиспэтэх, оҥорбокох эбиппин. Олох хаамыыта түргэтээн араас уларыйыылар таҕсаннар оҥорбокко хаалбытым элбэх эбит.

Биһиги кэлүөнэ дьон олоҕу көрүүбүт олох атын. Үлэ-хамнас диэн уута-уокка түстүлүнүү, түүннэри-күннэри, өрөбүлэ, сынньалаңы билбэккэ үлэлээн баран, туох да түмүгэ суох хаалбыт эбиппит. Олохтор биирдэ махтал суруук, мэтээл бэриллибэккэ, бочуоттаах аат иннэриллибэккэ хаалбытын бэркиһиибин эрэ. Оннон ылчагарбар оннук ситиһиилээх этим диэн этэр кыаҕым суох курдук». Сэмэй киһи сэмэйдик этэрэ бу баар суол. Хайдах эрэ, биһиги саха дьоно бэйэ-бэйэбитигэр болҕомтолоох, иирдэбиллээх, үрдүк култуурадаах буоларбыт кэстэн кэлэр. Этэргэ дылы, түгэх өрдөөҕүттэн күн бүгүннэ диэри, үгүс тойоттор ону өйдөөбөттөр, хотор куойалларыгар-маҥкыларыгар оҕустаран, чугастыксынан, өйдөөхтөрин баҕарбаттар. Бу Иннокентий Алексеевич курдук төһөлөөх дьон чулууга, талааннаах, чаҕылхай специалист, салайааччы бэрдэрэ үгүстэрэ- өнөлөрө сыана-ламмакка хаалбыттара буолуой?! Этэр уустук. Күөйэ кэлэн аастыта ырааппыт кэм-кэрдиигэ онңук-маннык диэххин, бука барыл, бэрдэ диэн билэр-көрөр суолбут; киһи үлэр үйэтэ, күүрээннээх, таһаарыылаах үлэтэ-хамнаһа харахпыт ортотугар аастаҕа..

Ахтыы-сэһэн уһулуччу суолтатынан, аат-тар Национальнай архыып фондаларын хасыһан, кыһыл көмүһү сүүйэн, ыытыар кэриэтэ сыралаһан, кылардыйан, көмүс кэлэбүнүн тобон, бэйэтин удьуор-харалы аймах-билэ дьонун-сэргэтин төрүччүтүн тохус кэлүөнэ үйэлэгэр тиэрдибитэ буолар. Киһи суруйар: «Онно көрдөхпүнэ, бу аҕа ууһун тордүс кэлүөнэлиттэн мин соҕотох хаалбыт эбиппин». Онон, Иннокентий Алексеевич хаан-уруу аймахтарыгар, үүнэр кэнчээри кэлүөнэҕэ туттунан да сыаналаммат махталлаах, хайҕаллаах дьыаланы оҥорбут; кырдьар саастарыгар оҥоруох, ситэриох буолбут барҕа баҕа санаата туолбут; орто дойдуга ийэ сиргэ оҕо, аҕа, эһэ, хос эһэ буолар ыйык иһин чэпчэккэтик, үрдүк таһымнаахтык, сиэрин-силигин ситэрэн талөөбүт диэх тустаахпыт.

Ыччык-мааны Иннокентий Алексеевич дьоһуннаах, тыыннаахтар номох буолуох олоҕун туһунан саха биллиилээх суруйааччы-лара Василий Николаевич Титов "Уоттаах чыычаахтар" диэн ууе-уран, Павел Петрович Федоров – Сомоҕо "Олоххо тардыһыы" диэн документальнай сэһэннэри суруйан, бэчээттэ-тэн тураллар.

Национальнай архыып докумуоннара көрдөрөллөрүнэн, 1942 с. күһүнүгэр Чурапчы оройуонуттан 41 холкуос, 1655 хаһаайыстыба, 4988 киһи хоту көһөрүллүбүт. Ол иһигэр Кэбээйи оройуонугар 18 холкуос, 683 хаһаайыстыба, 2493 киһи, Эдьигээн оройуонугар 13 холкуос, 540 хаһаайыстыба, 1736 киһи, Булуҥ оройуонугар 10 холкуос, 252 хаһаайыстыба, 759 киһи көһүүгэ барбыттар. Чурапчы оройуонугар 1943 с. киһи ахсаана баара-суоҕа 7939 эрэ буолбут, онтон 1933 с. оройуон нэһилиэнньэтэ 18, 5 тыһыынча киһи этэ. "Харах уулаах ахтыылар" диэн кинигэҕэ көһөрүллүбүт дьон ахсаанын чуолкайдаан, 5318 киһи диэн суруйбуттар. Бу сыыппара атыттарган саамай чугастара буолуохсоп.

Профессор Зоя Константиновна Башарина "Саха литературатыгар Чурапчы көһөрүүтүн проблемата" диэн монографиятыгар бэлиэтиир: «Көһөрүү туһунан айымньыларга суруйааччылар очуотоҕу олох ыараханын, боростуой киһи дирин, баай дууһатын арыйар сыаллаах – сорууга турууораллар. Ол барыта – кинигэр биир кэмҥэ олоро-айа сылдьыбыттарын туоһута. Ааптардар киһи дууһатын кэрэ кистэлэннэрин көрдөрөргө сүрүн болҕомтолорун уураллар. Кинигэр геройдарын характера олохо, киһиэхэ, үлэҕэ сыһыаннарыгар арыллар».

Нууччаларга «Киһи олоҕо – киһи бэйэтин характера» диэн кынаттаах өс хоһооннуу, айымньылар ис хоһоонноро, ис доҥохторо, сүннэһуон, киһи киһиэхэ, кэлүөнэ кэлүөнэҕэ, олоххо сыһыана, олоҕу сыаналааһына. Онтон саханарга «Иннииннн тымпыктанан көрбүт суох» диэн дирин ис хоһоонноох, философскай түмүктэһиннээх этиибаар. Олэрдэри, мындыр бэйэлэох саха киһитэ бэҕэһээҥҥи бүгүҥҥү, бүгүҥҥүттэн уоскуйбат, сарсыҥҥыны сарсыаыр барҕа баҕа, ымыы ыра оностор бэйэтэ эрэ билэр, ыһа-тоҕо сылдьыбат, иһигэр кистэбит бүччүм санаалаах, кэтэх толкуйдаах.

Саха литературатыгар билэр-көстөр суолу-киһи хааларбыт биллиилээх суруйааччы, талааннаах суруналыыс Василий Николаевич Титов (1941-1993) сонньобонох оҕо саһа уот сэрии сылларын кыл имэрийэ аастыта. Ийэтэ Христина Петровна, аҕата Николай Алексеевич Титовтар эрдэ олохтон туораннар, кыраккый Вася тулаайах оҕо дьылҕатын этинэн-хааныкан билбитэ. Ол да иһин, алдьархай аргыстаах, сут-кураан монньиктээх, уот сэрии кыһалҕа кымньыылаах кырдьыгын тулаайах оҕо тыйыс дьылҕатын, көһөрүүгэ барбыт тыйыынчанан дьон-сэргэ үүт тураан олоҕо атыйахтаах уу тэнэ аймалар сытыы проблематын, очуотоҕу кэм-кэрдии силиэтин-хааларыгун; киһи ахсын өтөн киирбит өй-санаа, полемика, конфликтология, психология моккуөрдэрин хайдах курдук тиийимтиэтик, итэҕэлниитэхтик ойуулаабытын көрөн олорор курдук ылынаҕын, дьиҥ кырдьыгын билиниэҕин.

Бу суруйа олорон, төһө даҕаны, кылам гынан ааһар чаҕылҕан тэнэ, кылгастык, киһи салайар "Ленинскэй тэрийээччи" хаһыатыгар үлэлээн ааспыт кэрчик кэммин саныан аастым. Киһи кылаабыньай редактор быһыытынан үлэлиир кэмигэр хаһыат ис хоһооно, философията билэр дириктүгүнэбута, ааҕааччыга эйэҕэһигэ, кэдьүүһэ, суолтата улааппыта дийэҕэхпин. Эн алҕаһаабаккын. Хас биирдии үлэһиккэ, корреспондента, айар ыллохоо урааты болҕомтолоох, үрдүк ирдэбиллээх этэ. Тыллаахсыы, санааны ситэ-хото, сайа саһылаан этэргэ, критика кырдьыктаах, сытыы, тиийимтиэ, итэҕэлниилээх, ылыныныралаах буолларыгар сүрүн суолтаны биэрэрэ. Ол иһин итэн, сорох-сорох дэгиттэр хаһыаллаах айар куонкурустары тэрийэрэ. Редактор быһыытынан күннэтэ хаһыакка барар бары матырыйааллары иһэн-тонон, сиһилии ааҕара, көрбөтөх-кэннэрбэтэх, илии баттабатах биир даҕаны матырыйаала бука суоҕа чахчы. Ханнык баҕарар информация, корреспонденция ис хоһоонугар сөп түбэһэр тобоотун толкуйдаан буларга, манчай бэйэн төбөҕүн үлэлэтэр, онтон субэлиэр, үксүгэр субэлиир, таһаар, онон киниэхэ иитиллэн хаһыатчыт дэтпит элбэх эбитэ буолуо. "Киһи киһиттэн үөрэнэр" диэн бэргэн этии баар, онон бэйэм кинитэн элбэххэ үөрэммит буолуохтаахпын. Кэлин хам-түм куораккa мунньахтарга, түмсүүлэргэ, тэрээһиннэргэ көрсө түстэхпитинэ, түөрэн, анаан кэпсэтэр уонна аргыс дьонугар "Оо, бу мин үөрэппит уолум!" диэтэҕинэ, киэн тутта истэрим. Киһи сорох айымньыларыгар, дирин иэйиилээх философскай хоһооннорутар тоҕо эрэ сиэ элистэх, сиһилиэн суруйбатах, ситэрбэтэх санааларын, түгэх толкуйдарын иппит; такайбыт уолаттарым салҕаахтара, салгыы литература, суруналыыстыка хомуурах тумаратынан илдьэн иһиэхтэрэ диэн биэ эрэллэҕэ, кынаттаах бүччүм ыра санаалааҕа..

Сэһэннэ сут-кураан мөнньиктээх уот сэрии сылларыгар Чурапчы оройуонун холкуостарын хоту көһөрүү хайдах баарыйан, кырдьыктаахтык, бэрт сонуннук ойуулаан көстөр. Суруйааччы айар булумньутунан киһи манна икки утарыта турар кэмнэри – ааспыт уонна билиҥҥи кэмнэри – дириҥник ырытан, кэрэхсэбиллээхтик кэпсээбитэ. Айымньы бүтэһик түһүмэҕэр Кирсэ уолиннинкидьылыҕата, кэтэр кэмнэрдиини кылары атылыннаран, дьоллоох-соргулаах буолуоҕа диэн эрэл санааны ааҕааччыга туһаайар.

Ааҕа олордоҕо, сэһэннэ маннык кэрэ-биинэ строкалар бааллар тумнуоха сатаммат курдук: «- Баар! Чараҥ баар! Биһиги Сиэнкэлиин онно сылдьыбыппыт. Мин оссо онно чыычаахтары, түөстэригэр уонна кынаттарыгар уоттаах чыычаахтары көрбүтүм,- Кирсэ, дэ барытын чуолкайдык өйдөөн истэ,- Ийэм манна кэтэр киэптэбитигэр алаадьы оҥорбута.. Биһиги Харанаммытын сибиппит.. Киһи кинигэ ол хатыыт чараҥна сылара.

– Эмээхсин! Ону-маны түүлэ олоруҥа, бу оҕо мин дойдубуттан кэлбит! Тыымпыйа диэн алас өрүс үөгэр уонна суох. Чахчы суох! Хатыыт чараҥнаах диир буолбат дуо?! Онно киһи оссо чыычаахтары көрбүт! Оо, оҕом, дьо маталыыс киһи! Ыы, эмээхсин, чэйдиэххэ эрэ бу!

Уста Уйбаан уута кэлэн биэрбэтэҕэ. Сүтэрэн баллырдаан оҥорбут кырдьыгас оронун хаптаһына кырыытыгар ыкка дылы. Түү, бэт-тиэмо от булкастаах сыттыга дьэрэтэ таас курдук кыптаппыт этэ. Кирсэ түүн буолар эрэ мэхсэр, үлүгүнэйэр, арыыгар баттаар. Оҕонньор сөп буола-буола туран, оҕо суорҕанын сабан, кумуйан биэрэр. Хата, бу куобах бэтиҥэ суорҕан сыыйа хайаан оҕоҕо иҥэн сылдьыбыта эбитэй? Киһи ону сөҕө саныыр. Былыр, Тыымпыйа эргин куобах мэнсээр эмээхситтэр үтэ-нис гынан араны тигэр буолар этилэр. Ол ордон, иһэн сылдьыбыт эбит буоллаҕа. Бу оҕо Тыымпыйаттан Уста Уйбаан көрөөбүт алааһыттан быралыйан кэлбитэ чахчы эбит. Былыргын ол эргин сут-куураан бэҕэ ааннаата дьэбиттэрэ».

Кирсэ уол Уста Уйбааҥҥа дьоллоох этэр саһыан, олоҕор көстүбүт күүстээх таптапын – Балаҕыайын санаппыта. Сэһэннэ кэрэ дьүһүннээх, кэрэ дууһалаах Балаҕыай таптапыгар бэриниилээҕэ ааҕааччыны сөхтөрөр. Киһи үлтэр үйэтин, сайыр саһын тухары Уйбааныи эрэ кэтэһэн олоҕун оностубатаҕа, ийэ буолар дьолу билбэтэҕэ. Олдьот оҕоҕо истиҥ, иһирэх таптапын Балаҕыай иистин сүтэрбит Кирсэҕэ биэркиир, киһи эрэ баар буолан, уйулҕатах уһун айан сыадалҕанын тулуйан, сылааһын аһаран, тыыннаах хаалар.

Сэһэннэ Уста Уйбаан саха киһитин бары үтүө-мааны өрүттэрин илдьэ, аргыстаһан сылдьарын бэлиэтин көрөбүт. Ол курдук айыы бухатыырын санаатарыын хорсун-хоһуун, күүстээх, үтүө санаалаах. Аһыныгас, дойдутугар, дьонугар-сэргэтигэр, тулалыыр айылҕаҕа таптала муҥура суох. Күрүүк-мэпдьи үтүөнү оҥорорго, кэмэҕэ кэтэрэ, өрүһүйэргэ өрүү бэлэм. Ол да иһин Санарар Тумуһахха дьукаах олорбут дьонун харайар, Систиир диэн баар-суох доҕорун эһэ сиэбитин кистиир, Виталий Шмелевы уонна Кирсэни өлөр өлүүттэн быыһыыр.

Сэһэн түмүгэр Уста Уйбаан Кирсэни уонна Виталийы Санарар Тумуһахха аһарар. Киһи этэр чыла оруннааҕын, муударайын бэл үөрэхтээх Виталий сөҕө истэр. Кирсэни хайаан да олох ардыгар таһаарарга тылын биэрэр, онон Уйбаан уоскуйар, киниэхэ түс бэйэлигэр курдук эрэнэр.

Кирсэ биирэн мунаара саныыр. Или эргэ куобах баттаҕа суорҕан уонна ханнык эрэ өтөххө хаалбыт Балаҕыай эмээхсин Уйбааныта түгүнэн чугастарын сатаан быһаарбат. Балаҕыай уонна түннэтэх Уста Уйбаан уйэлэрин тухары итинник кырдьаҕас эбиттэрин туһунан Кирсэ мунаахсыйбат. «Арай уолчаан тыыннын салҕабыттэргэ куобах баттаҕа суорҕана Уста Уйбаан сыттыгын үрдүгэр ууруллан сытан хаалбыта. Ол Балаҕыай – таҥара дьиэтин лочүөгүн кыһыын суорҕана этэ». Маннаы көстөрүн курдук, суруйааччы ааҕааччыга өссө ордук итэҕэтиилээх, тийиимтиэ буоллун диэн, тобуллаҕас толкуйун үтэллэригэр, балаҕан түөс түннүгүнэн кылам гына сылдьыбыт сырдыйар, түгэхтээхтик тоһхойор түгэн биэрбит. Бу суруйааччы Василий Николаевич Титов айар ньыматын билэр-көстөр, ылыннарыылаах, кэтэх өйдөөх, киэҥ киэлилээх түмүктээһинин ыйытыларан биэрбитэ, айар үтэһит түс бэйэтин уратыы хатыламмат философията..

Уоттаах чыычаахтар – ырай чыычаахтара. Манна суруйааччы Кирсэ оҕолуу олдьот санаатыгар, кынаттаах кынаттаах иитит көтөрдөрүнэн, бука, оччол мөнэ халлааннна ырай чаҕылыйар чаҕылҕаннаах, чочумча, эрийчи тыырыннаах сырдаан ылыпыларгар тэнлээх, саха киһитин өйүгэр-санаатыгар сөп түбэһэр, өйдөнүмтүө, итэҕэйимтиэ символ - обраһынан геройбыт, оҕо бэйэтэ улаатан, киһи буолан килиинэ, ситэн-хотон сиргэдийэн, дьон-сэргэ үс кутун тутар, дьоһуннаахтык, дьоллоохтук, олох эндирдээх суолун устун дьулурҕатык, тоҕо түһэн, ситиһиилээхтик сылдьарын толкуйун, ото көрөн, сылыктаан, ситэри- хоторуу дьылҕалаан- көнөөбит буолуохтаах. Айымньыга сүрүн геройдар характердарын, киһи быһыытынан психологияларын, өйдөрүн-санааларын философиятын, хоту дойду олохтоохторун менталитетын өйөҕөс уонна символ- образтарынан, кинилэр монологтарынан, диалогтарынан арыйан тиэрдибитэ бэрт кэрэхсэбиллээх. Ол да иһин ааҕааччы ааҕа олорон, уутугар-хаарыгар киирэн, уратыы умсугуйан, очуотоҕу уот сэрии үгэннээн турар быһыытыгар-майгытыгар баар буола түспүтүн өйдөөбөккө хаалар.

Биллиилээх суруйааччы, талааннаах суруналыыс Василий Николаевич Титов "Уоттаах чыычаахтар" сэһэнигэр сүрүн геройдар олоххо, буола турар быһыыга-майгыга өйдөөбүллэринэн, түөрэ түһээн сыаналыыларынан, киһи киһиэхэ, кэлүөнэ кэлүөнэҕэ сыһыаннарынан, хардарыта ситэри өйдөһөн, өйөһөн, ситэрээн биэрииттэрэ барыта түмүктээн, киһи киһи инники дьылҕатын ото көрөөччү, философ, социолог, психолог быһыытынан толору көрдөрбүтэ диэн этиэх тустаахпыт.

ОЛОХХО ТАРДЫҺЫЫ КИСТЭЛЭҤЭ

Саха литературатыгар сэргэх айымньылары бэлэхтээбит РФ суруйааччыларын Сойууһун чилиэнэ, Российскай Федерация уонна Саха Республикатын суруналыыстарын Сойууһун чилиэнэ Павел Петрович Федоров – Сомоҕо "Олоххо тардыһыы" диэн документальнай сэһэнигэр Иннокентий Алексеевич Лыткин тулаайах оҕо саһыгтан олох киэҥ аартыгар үктэнэр диэри кэми сэһэргиир.

Тулаайах оҕолор дьылҕаларыгар, тыйыннах хаалар дьоннорутар, кинилэри өрүһүйэргэ, киһилии иитэргэ, үөрэтэргэ дэтдом улахан оруоллааҕа билэр. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии үгэннээн турдаҕына, Коммунистическай партия уонна Советскай правительство 1942 с. саҥатыгтан тулаайах оҕолору көрүүгэ-истиигэ улахан болҕомтолорун туһаайаннар, анал уурааҕтар таһаарбыттара, анал хамыыһыйалар тэриллибиттэрэ. Оҕолору тутар (детприемниктар), оҕо дьиэлэрэ (детдомнар) аһыллыбыттара. Маны сэргэ ыаллартан тулаайах оҕолору олордуох, көрүү-истии тэрилинбитэ. Оҕо ылга олорор буоллаҕына, маннык тэрээммит ылга биирдии оҕо айы ыйга 50 солкуобайдаах төлөбүр олохтоммута. 15 сааспарын туолбут оҕолор детдомнартан таҕсан, салгыы интэринээккэ олорон үөрэнэллэрэ эбэтэр ыйдэ үөрэнэн үлэҕэ киирэллэрэ. Үлэҕэ уонна үөрэххэ барар оҕолорго 200 солк. суумалаах сана таҥас биэрэллэрэ. Очуолорго 200 солк. босуунньу харчы буолара.

1942 с. ыйаа Саха Өрөспүүбүлүкэтин бары оройуоннарыгар интэринээттэр баар буолбуттара. Сэрии сылларыгар уопсай үөрэхтэрин оскуолаларыгар үөрэнэр бары оҕолорго күнүскү илии аһылык тэриллибитэ.

Көһөрүллүү тулаайахтарыгар аналлаах Чурапчы Мындаҕайы детдома 1944 с. бэс ыйын 25 күнүгэр аһыллыбыта. Болугур нэһилиэгин уонна Чурапчы улуугун бочуотта-

Хотут көһөрүллүү 75 сылын көрсө

ах гражданина, потребкооперация түйгүнэ И.И.Яковлев ахтыытыгар дьедомна 140 көһөрүллүү тулаайаҕа иитиллибитин кэпсиир. Онно тэрээбут төрүт буор ахтылҕана кыһыаҕо хайдах курдук күндүтүн, хантан эрэ аттаах курдук күүс-эрчим биэрэрин, санааҕа санаа эбэрин астына бэлиэтээбит.

Суруйааччы Павел Петрович Федоров – Сомоҕо сэһэнигэр бэлиэтиир «Арай биир күн Кэбээйиттэн бороҕуокка арҕыстаһан кэлбит Микиингэр оҕонньордоро үтэһэҕэ бултут собо балыгы тус тымпайга уган аҕалан оҕолору күндүлээтэ.

- Оҕолорум барахсаттар, дойдугутугар кэлээнниг сиэрэйдииннэрхтыын түпсүбүккүт. Бу эһиэхэ төрөөбүт төрүт сирдэрин, дойдуларын аһын амсайдыннар диэммин, үтэһэлээх собону амсата аҕалтым. Кытаатыҥ уол-тиис үүлэстэн аҕыйах дьобоҕоҕут, сиэн кэбиһиҥ... - дии-дии, оҕолорго балыгын түҥэтэлээтэ.

Киэсэ бэйэтин өлүүтүн ылан муннукка олорон эрэ сии-сии, хоту көһүүгэ сылдьан дьоно биир күн кининин хайҕаан уостарыттан түһэрбэккэ сылдьыбыт түгэннэрин санаан кэлтэ».

Ол маннык эбит: " Балыксытгар хас да күн балыкка үлэлээбит хамнастарын үллэстэллэр үһү",- диэн кэпсэтэллэрин истээт, хантан эрэ кыра күүл сылыһын була охсон онно тииййбитэ. Таһырдьа хайыы-үйэҕэ кисэһэрэн боруҥ-сорук буолан эрэрэ, тымныыта да сүрдээх этэ. Уол эрэйдээх саннытар дабаны, атаҕар да туох эмэ кыһи танаһым диэн иилинэрэ суоҕун кэриэтэ этэ. Күөлгэ киирэн, дьон балуохсэн турар сирдэринигэр нөһүкэ тииййбитэ. Дьиэ аччыктаан, тонон тииһэ тиһигэр ыпсыбат гына ыардааччы тоҥмута. Кини кэлэн иһэрин көрөөт: «Бу кэлээни, доҕоттоор, Дьоллоох Өлөксөй оҕото эрэйдээх балык ылан абыранаары сырыннаах иһэр. Ыльын, туораан биэрин; оҕо улүйүөҕэ, ыадон буолуо. Өлүүтүн түргэнник ылан бара оҕустун»,- диэн ким эрэ хаһыытаабытыгар бары саталлаан биэрбиттэрэ. Сүүрүнэн балык үлэрэ турар Ылдьаа Омуохаат: «Кэл бэттэх, нохоо!» - диэн ыҥырбытыгар, Киэсэ утары тиийэн куулун тоһуйа охсубута. Ылдьаа биир сүүр балыгы кутарын кытта, уол эрэйдээх эргилло биэрээт, ыксал бэҕэнэн дьиэтин диэки куулун соһон үҥүөхтүү турбут.

Дьиэҕэ киирэн, көмүлүөк оһох оттуллан турарын көрөөт; икки балыгы үтэһэҕэ үөлэн кэбиспитэ уонна хотумнан кытыытыгар буһара аспыта. Үтэһэлээх соботун соору-соору эргитэн биэрэрэ. Сиин аптатыгар чугаһаабыт киһи балык үтэһэҕэ үөлүллэрин көрбүтүн санаан, буһардаҕа буолуо. Соболорун сиин бараннан үһүннүк буһарааттан, бэрт миннигэстик сиэн кэбиспитэ. Дьон балыктарын үллэстэн, саҥа дьиэлэрин булан кэлиилэригэр Киэсэ үтэһэ сылы олорор киһи буолан биэрбитэ. Ону көрөн дьон сөҕүү-махтайыы бөҕөтө буолбуттара: " «Көрүҥ эрэ, «сатаммат» оҕо төрөөбут эбит. Биһиги саҥа кэлбит; оттон уолбут балыгын астаан, буһаран сиэн бүтэн олорор дии. Дьэ, көрүҥ эрэ бу үтүө аймах удьуора үтүө киһи удьуорун курдук. Киһи тэрдэ буолсу, киһи киһи сылыыта, бэрдэ таасыытыа»,- диэн ол кэмҥэни быһа Киэсэ уолу сөҕөн-махтайан, кинини хайҕаан күө-дьаа кэпсэтии буолбута".

"Былыргы оҕо эрдэ улаатар", - диэн былыргыттан ыла кэлбит үөс номоҕо баар. Кырдьык да оннук. Оҕо бэрбүйүн кэтэҕэ; туһа киһитэ буолар, сорукка-илдьиккэ сылдьар сыһыдамата, күс бытһыйтатарар. Онтон оҕону көмүлэр, тоҕооснооҕтук хайгыыр эмп диэн биһиги кыра эрдэхпитинэ, сир түннүгэ кырдьаҕастар кэпсиин олорор буолаллара. «Эрэйдээх эмиэ, муннаах бууга» - диэн этэллэрини, Киэсэ кыра эрдэҕиттэн булугас өйдөөҕүн, таба, түргэнник суоптуурун, түгэни мүччү туппакка кэмигэр, сөптөөхтүк, тэннэ аһарын сөҕө санабыгын. Холобур, ааҕабыт: «Киэсэлээх Миитэни строй иннигэр таһаардылар. Онтон директор илиитигэр тута сылдьар паапкатын арыйан дорҕууччу биэрэсээ ааҕан барбытыгар, оҕолор бары соһуйбуттуу чуумпуран хааллылар.

Бирикээс нүөмэрэ, күнэ-дьыла ыйыллыбытын кэннэ, ис хоһооно: «Лыкин Иннокентийы уонна Ефремов Дмитрийы Амма детдомуттан саастара ыраатыытынан уонна үөрэҕи ылар кыахтара суоҕунан, бэрэдээктэрэ мөлтөҕүнэн оскуолаттан босхолууурга уонна колхозка үлэлээн иитэ барыларыгар...», - диэн ааҕан субуруттa. Уолаттар урдүлэригэр ити тыллар этин сааллыбытыннын ньиргийэ түстүлэр». Киэсэ толкуйдаан көрбүтэ да, барар сирэ суох эбит. "Кыһалҕа кымнылылаах"- диэбит курдук, уолаттар атын сиргэ дьол көрдүү аттаналлар. Хайахсыкка тиийбиттэрин, урут Амма детдомугар үлэлии сылдьыбыт Николай Ильич Макаров бу оҕолор бэрэдээктэрэ кулаҕан, дойдубут аатын-суолун түһэн биэрдэктэрэ-диэн оскуолаҕа ылларбат: «Өлүү суолун көтэсигинэн буолбабыт», - диир үөс номоҕуну, хата, уолаттар инниттэригэр саҥа суоллар арыллан түһэллэр.

Дьол хараҕа суох дьиэбиттэринин, Киэсэ, соһуччу, олох уейбэтэх өттүттэн ийэтин уонна эдьиийин булар. Ыаллара аҕалара оройуоннааҕы үөрэх салаатын инспекторын көмөтүнэн, Киэсэ уолу үөрэҕэ уонна толору хааччыллыылаах интэринээккэ ылыттара бэрт суддургутук быһаарыллан хаалар. Итинэн сиэттэрэн кини Чурапчы орто оскуолатын алтыс кылааһыгар үөрэнэ киирбитэ.

Талааннаахтык, сорсулаахтык сылдьар киһинии кыайыы-хотуу, ситиһии бэйэтэ батыһар диэччилэр. Сэһэнгэ ааҕабыт: «Орто оскуоланы бүтэрэн, ситии- хотуу аттестатын ылаары сырыттаҕына, кининин спорткомитет бэрэсэдээтэлэ Афанасий Кирикович (Софронов – Е.В.) ыҥыртаран ылла: - Кеша, эн бэйэн биир үөрэнэр оҕолоргун кытта хас дьаны сыл устата футболунан утумнаахтык дьарыктанныгы: Быйыл сайын бэс ыйыгар футболга хамаанда тэринэн киирэн оонньоон көрүө этигин. Урукку өттүгэр биир да саха хамаандата өрэспүүбүлүкэҕэ киирэн күрэхтэспитэ суоҕа. Күрэхтэһэр үөрүүлээҕэн, спортивнай формаҕытын барытын спорт комитетэ хааччыйыаҕа. Билиннитэн бэлэмнэнэ турун; кытаатан үчүгэйдик эрчилин,- диэн этиитин Киэсэ улаханнык сэргии, сэнээрэ иһиттэ».

Салгыы ааҕабыт:« Сүрдээх тыҥааһыннаах оонньууларга сиин бэрҕо кытаан уолаттар үһүс миэстэҕэ тиксэн, үөрэн-көтөн дойдуларыгар салгы хааман аара суолга икки хонон, дьиэбэ илистэн, буорайан, Чурапчыларын булбулар».

Документальнай сэһэн кулуччу биир тыынынан суруллубут буолан, төһө даҕаны Иннокентий Алексеевич кэпсээнигэр олоҕурбутун урдүнэн, суруйааччы олох чахчыларын өйүүлүүрүгэр, кэпсээччи эппитэх түгэннэрин таарыйара эбэх. Холобур, Киэсэ анардас булугас өйүнэн, сыаттарыйбат санаатынан, хаһыытыах даҕаны түгэнигэ мөлтөөн - ахсаан барбат, киһи бэрдэ, эник үтүөтэ кыайбыта-хоттута эрэ баар. Сорох түгэннэргэ тохтоон аһар буоллахха, кини кураг урдук үөрэхэр киирии экзаменна математикаҕа "түйгүн" сыананы ылыыта, армияҕа бараргга бэриллибит военкомат бэбиэскэтиттэн райком бастакы сэкиретээрин Степан Николаевич Ноговицын алтыһыннан мүччү көтүүтэ, биирбиэс харчыта суох Иркутскай куоракка үрдүк үөрэххэ айанныыр хорсун санаата, эрэйи — мунуу энэрийэн тэлбит; кыһалҕаны кытта кылтыспыт буолан, үп-харчы бопсуурдьуһугар киһи аайы бэриллибэт практическай толкуйа, киин үрдүк үөрэх тэрилтэтин чиҥ билиининкөрүүнү ирдиирин, кыһамнаҕынан аатырбыт; хайан даҕаны хараҕа туоттубат ректорыгар Вениамин Николаевич Дружных политэкономия экзаменыгар "түйгүн" сыананы ылан, бары выпускниктар орталорутгар холобурга сылдьыыта – бу барыта Иннокентий Алексеевич аҕа курдук аҕатан айыллыбытын, ийэ курдук ийэҕэ иитиллибитин, үтүө-мааны удьуордааҕын, сахалыы интеллигентнэй эйгэҕэ буолбайдан, киниг олох суолугар таксыбытын, интеллектэммит ийэ өйүгэр үрдүк үөрэх теоретическай билиитэ эбиллэн, саха саарына, хааннуруу аймах киэн туттар үһүлүүчүлаах уола, чаҕылхай талааннаах специалиһа, дьон-сэргэ кутун туппут салайааччыта тыыллан-хабыллан тахсыбытын, үүнэр көлүөнэҕэ, кэнчээри ыччакка кэрэхсэбиллээх кэпсээбитэ киэниитэ кинилиэр, туһата улахан. Бу барыта документалист-суруйааччы Сомоҕо айар лабораториятын урапыта, кистэлэҥэ.

СЭҺЭН БУОЛБУТ ОЛОХ ТҮГЭННЭРЭ

Кинигэҕэ "Саһарбыт хаартыскаттан сиэтэрэн" диэн бэрт кэрэхсэбиллээх ахтыы киирбит. Иннокентий Алексеевич суруйар: "Эрэ саһарбыт хаартыскабын булан, көрө олоробун. Хаартыска 1956 с. Чурапчыга буолбут хапсаҕайга оройуон бастакы аһаҕас чемпионатыттан эбит. Бу хаартыскаҕа ончотооҕута түспүт дьоннортон бу күннэ тыыннаах мин эрэ соҕотох ордон хаалбытым...

Бу чемпионат, этэрэ дьиэ, буутум этэ буһан, сиһим этэ ситэн, күүс-уох киирэн, күрэс быһдьастыт күннэрбин туоһулуур. Бу күрэхтэһии түһүнэн урукку кэмнэ телевидение, радио, хаһыат суох буолан, ханна да сырдатыллыбатах. Онон ким да билбэтэ буолуо диэммин, кыттыбыт киһи быһыытынан, дьон-сэргэ кэрэһиттүүтүн ылыннан, ол күннэр тустарынан кырадык сырдата түһүөхпүн баҕарабын.

...Оскуолам кэрдүүрүгэр, олус сөбүлүүр учууталбын (саха тылын үөрэтэрэ) Д.С.Постникованы утары көрсө түстүм. Киһим миигин үчүгэйдик билэр буолан: «Кеша, аны аҕыйах хонугунан Чурапчыга хапсаҕайга оройуон бастакы чемпионата буолар диэллэр. Онно эйигин кытыннараары гынабыт; тустар баҕалааххын дуо?»- диэн быһаччы ыйытта. Мин: «Баҕар, тустан да көрүөххэ сөп буолуо»,- диэтим. Киһим: «Чэ, сөп, очноҕо бэлэмнэнэ сырыт; эйигин кытта Гуляев Диманы, Дьячковскай Иваны (Чыычаах Уйбааны), Массаев Толины кыттыннара ыҥыраахпыт, кытаатан бэлэмнэнэ сатаан көрүҥ,- диэбитин истэн баран, улахан дьонтон кимнээх биһиги ыйааһыммытыгар туста киирэллэрий диэн ыйытааччы буоллум. "Араһа, 70 кг диэри ыйааһыннаа Чурапчы биллиилээх бөҕөстөрө Х.Матвеев, П.Николаев (Томмот), Чирков И.Л.(милиция үлэһитэ), Ф.Винокуров уонна били аатырар саҥа учууталбыт Д.П.Коркин итэ бэйэтинэн киирэбин диэбит сурахтааҕа. Онон үчүгэйдик соҕус тустууну көрөрбүт буолуо" диэбитин истэн, баран балай эмэ долгуйбутум.

...Ордук эбэх ыалдьааччылаах, араһа, биһиги ыйааһыммыт быһыылааҕа. Оройуон биллэр тустууктара үксүлэрэ биһиги ыйааһыммытыгар — 70 кг диэри бөҕөстөр таксаллардын күүтэллэрин билбиин.

Дьэ, утуу-субуу көбүөргэ бөҕөстөр таксыталлаан, араас быраахсыылары оҥорон бардылар. Саала иһэ күөстүү оргуйа турар. Көбүөргэ таксарга мин, аатпын истээт, ойон киирдим. Көрбүтүм: көбүөр анар мунунугар утары биирэ үөрэнэр табаарыһым Гуляев Дима турар эбит: Көбүөр ортотугар киирэн, свисток тыаһыырын кытта, тэҥнэ утарыта түһүспүтүүн бардыбыт. Биир түгэнигэ киһим хаҥас илиитин сулбу тардан ылаат; көрүөх бэтэрээ өргүгэр уҥа атаҕыттан харбаан ылтым уонна хаҥас атахтыыан тиэрэ турар атаҕын солуйан, олордон кэбистим. Киһим соһуйан хаалла быһыылаах, сохтубутун олох да өйдөөбөтө. Миигин илиибин кыайда диэн өрө ууннарбыттарыгар, ылык тыаһа оро хабылла түстэ. Онтон салгыы көбүөргэ атыгар араас быраахсыылары көрдөрөннөөр айдаан-куйдаан эбээтэр эбэһин истэ.

Сотору көбүөргэ эмиэ мин уочаратым кэллэ. Көбүөр анар мунунугар эмиэ биир кыайыылаах Дьячковскай Иван (Чыычаах Уйбаан) диэн аатыыр уолларa, чөпчөки атлетикаҕа оройуон биллэр спортсмена, таҕыста. Киирэн тустан иһэн, били, Диманы охторбут албаспынан охторон кэбистим. Саала иһигэр оҕо-уруу эбэх буолан, эрэр киһиэхэ- миэхэ, ыалдьааччым улам эбэтэн истэ, күнү быһа үксүлэрин кытта футболга биирэ оонньуур буоламмын кинилэр хаһыылларын урутаан истэбин. Кинилэргэ мин бэйэлэрин кинилэрэ буоллаҕым дии. Мин курдук көбүөргэ хоторуута суох Х.Матвеев, Д.Коркин, П.Николаев аатарын, дьон хаһыыларыттан сэрэйэн сылдьабын. Тустуу уһаан, биирдэн биир биллэр тустуукларга түбэһэн истим.

...Ити курдук салгыы Ф.Винокуровы, Иван Чирковы, Петр Николаевы (Томмот) кыайталлыбын...

...Бүтэһик хапсыһыым бэрт айдааннаах буолбутун өйдүүбүн. Ол быһылаан Д.П.Коркины кытта тустарбар буолбута. Д.П.Коркин туста таксарын көрөөт миэхэ уруйдаан хаһыытааччылар олус эбээбиттэрэ. Көбүөргэ киирэн илии тутустубут, кини тустуу араас албастарын билбит аҕан киһи буоллаҕа, тустуа эмэ түбэһиннэрээри хара маҥнайгыттан олох куттаммакка, хам тутан ылан өттүктэри түөй анар атаҕын биэрэ сатыыр курдук түттар. Туста сылдьан этин-сиинин тутан-хабан көрдөхпүнэ сиин тарбахтарым кини этигэр сыстар курдуктар, улахан күүс-уох баара биллибэт курдута, онон ити сыталлыыр атаҕын ыла сатабаппын, араһа албастаан, өттүктээн тас уорҕабынан да ыытталҕына көнүлэ быһыылаах диэн сэрэйэн, наар куота, тэлэ кэтэ сылдьабын.

Ол сылдьан, араһа, били курдук оҥорор албаспынан, өмүтүннэрбит киһи дии санаатым. Киһим хоннуҕум анныынан илиитин утан баран өттүктээри гынарын сэрэйэммин, хаҥас илиибин ол илиитин тэйиччи анна сатыыбын уонна хаҥас гынан били биэрэр атаҕын түгэҕиттэн харбаан ылаат, хаҥас атахпынан сууйа анньаммын, тэйиэхэлтэн тиийэн көбүөр кытыытыгар олордон кэбистим. Дьэ, оссо улахан айдаан таксар чинчилэнэ. Ыһыы-хаһыы ортотугар Н.Н.Тарскай ойон турбута. Дьон-сэргэ айдаанын уҕарытаары, кыайыыны миэхэ бэриллибэт диэн быһааран, сороххтор олох буолуммакка, оҕону сиэх албынныаман, биһиги бары көрөн олорбут диэччилэр көбүөргэ таҕыстылар. Онтон салгыы хаттаан түһүннэрабыт, оҕтуу көбүөр тас өттүгэр буолла диэбитин истэн, иккистээн тустаммын сиин биир быраахпытым. Д.П.Коркинна онон мин үйэ-саас тухары нөстээх хаалбыт буолуохтаахпын.

... Чемпионат бүтэн, Н.Н.Тарскай илиитигэн 75 солк. бирииис ылбытым. Онно олус да үөрдүм этэ. Аны Тарскай Н.Н. бэйэтэ ыҥыран хаартыскаҕа түһэттэрбитэ. Бу түһэриллибит хаартыскаҕа мин Н.Н.Тарскай уонна И.В.Морозов уҥа өттүлэригэр олоробун, аттыбар уҥа диэки Николаев Петр(Томмот), кэннибэр Х.Матвеев тураллар. Аллараа эрэхэ бу тустуу кыттыылаахтара уматтан хаҥас Ф.Винокуров, ортоку Д.П.Коркин, хаҥас диэки Чирков И.Л. олороллор.

Турнир кэнниттэн дьиэбэр этэсэнэн тиийэн ийэбэр тустан кыайбыт бириистин- 75 солкуобайы — олоччу илиитигэр туттаран кэбиспитим. Ийэм эрэйдээх, үөрүүтүттэн буолуо, тарбахтара саҥ-сатыбырас, харчытын хап-сабар ыла охсоот: - Хайа, сылтыый, бу туох үлүгэрдээх эбэх харчытын миэхэ аҕаллыҥ? Бу харчы, биһиги курдук дьон үс ый үлэтэн ылар хамнаспыт буоллаҕа, тоҕо бааҕас бэрдэй?- диидии иһигэр туту эрэ болугураабытын өйдөөн дьүүлтэн истибэҕэ хаалбытым.

Оччолорго тустуу олох сайда илик кэмэ этэ. Д.П.Коркин бу күрэхтэһии кэнниттэн дьону-сэргэни түмэ тардан, тустуу секциятын аһан үлэлэтэн барбыта».

Иннокентий Алексеевич тус олоҕор буолбут кыһалҕалаах түбэлтэни ахтан ааһар: «Кэлин 1959-1960 сс. дэрубуйам аас-туор олохтон сылайа мөлтөөн, улам 1961с. оронтон турбат киһи буолбутум. 1961 с. үөрэхпин кэнниттэ бүтэрээт, дойдубун Чурапчыны булан балыыһа киһитэ буолбутум. Икки ый эмтэнэ сатаабытым да, врачтарым олох аккаастаан кэбиспиттэриттэн, дьиэбэр таҕсан баран, сахалыы эмтэнэ диэн Таатаҕа барбытым. Онно Фома Чаасkынна бэйэтигэр эмтэниим улаханнык туһалаан, киһи буолан бэнчаҕа тиийэн, ахтыы суруйан эрдэҕим».

Икки айылгылыг, кэрэхсэбиллээх кинигэлэр суруйан геройдара уонна ахтыы — сэһэн авторa Иннокентий Алексеевич бар дьонутар, тэҥин тэннээхтэригэр, үтүө үөлээннээхтэригэр дьоһуун холобур буолар олоҕо, дуолан буккаатыыһыы булгуруйбат сарды санаа, кыһалгаах ыра көрүөтэ, үйэлэр кирбиилэригэр үүнэр көлүөнэни, кэнчээри ыччаты оҕсуһуулаах, түһүүлээх-таксыылаах уустук олох мөккүөрдэрин утары туруулаһан, килбиэннээх, кылбар кыайыыны ситиһэр туһугар харса суох оҕуһар, патриотизм уонна интернационализм сырдык тыынынгар ыҥырар-угуйар, иитэр-үөрэтэр аналлааҕынан уратылаах. Ордук ким баҕарар, хайан баҕарар,сайдам санаатын саҕылаан, ылам ыраатын ыпсаран, тобулҕас толкуйун тобулан, кыһанныаҕына, дьулуурдааҕына, туруннааҕына, баҕатын, кыһамньытын, сатабылын, мындырын киллэрдэҕинэ, киһи кыайбата, саха сатабата суоҕун бигэргэтэр.

Кинилэр кимнээҕий? Аҕаанчылара, ыччаттарга билиһиннэрэр буоллахха, Миитэ- Миронов Дмитрий Николаевич - юридическай наука доктора, профессор, бэйэтин кэмигэр Саха Правительствотын Конституционнай суутун председателэ.

Киэсэ – Лыткин Иннокентий Алексеевич бэйэтин кэмигэр Өрөспүүбүлүкэтээҕи Баан солбуйар председателэ, Саха Правительствотыгар үлэ-харчыга сүбэһитэ.

Быйыл күһүн Чурапчы оройуонун 41 колхуостарын холкуостаахтарын хоту көһөрүү 75 сыла бэлиэтэниэҕэ. Бу Чурапчы туруу үлэһит дьонун-сэргэтин үрдүгэр сатыылаабыт трагедия - бу үс саха норуотун трагедията. Ол түһүүнэн сахалыы үүс-уран литератураҕа баанча сырдатыллыбыт буолан баран, өлбөт-сүппэт үйэлээх, өлбөөдүйбэт өйдөбүннүк буолар айымнылар аҕыйахтар. Тоҕо диэтэххэ, бу тиэмэ бэрт өрө диэри сабыллан, кистэнэн турбутуттан эбитэ буолуо. Итинэн өччотооҕу олох бары ыараахатарын эт санныларыгар сүгэн, кыл ымсыйэ ортотунан оломноон ааспыт, көһөрүү алдьархайын аргыстаспыт көлүөнэ хайдах-туох тыыннаах ордон, үрүҥ күн сырдыгын көрөр, эн-мин дэнэр эйгэлээх кэмигэ эргиллибит; дьол-сорҕу көмүс кылаҕар олорсубут буолан, ол түбүгэлэттээҕи кунинэ дьылга эргийэн, өлбүттэри-сүппүттэри өйдөөн, тымныы тыаллаах, хаар-хомуурах холорукталах хоту сиргэ эмиэ төннөн түптэлийэн, ахтыан-кэпсиэн, саппаҕырбыт санаатын үллэстиэн, аһыытын-абатын эргитиэн баҕарбатаҕа буолуо диэхтээхпит. Ол уотунан кырбаһар сэрииааспыт оҕуһуулаах үйэ аана суох алдьархайын, илэмэрдээх иэдээнин иннэри үктээн, тыло таппыбыт; Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии 1941-1945 сыллара — тыйыс байыаннай быһыы-майгы, эрэй-муҥ энэрдээх, тиийиммэт-түгэммит кыһалҕа кыттыылаах, күөх оту үүннэрбэт, бурдугу быктарбат, аһыктаах албастаах аһыга ардахтаах, сүт-куралан аргыстаах, кыһаннаах кыһарҕаннаах кэмнэри кэрэһэлээн кэлбит, сиэрэн сэтэригир уус-уран, документальнай айымнылар, ахтыылар ортолоругар бу дьоҥунаах кинигэлэр бэйэ миэстэни ылыахтара уонна сөптөөх сыанабылга тиксиэхтэрэ диэн барҕа баҕалаахпыт.

Егор Гаврильевич ВИНОКУРОВ,
философскай наука кандидата,
Чурапчытааҕы физическэй культура
уонна спорт государственнай институтун
доцена.

П.М. Васильев аатынан Соловьев оскуолата тэриллибитэ 90 сылыгар

СОЛОВЬЕВ НЭҺИЛИЭГЭР МАҤНАЙГЫ ОСКУОЛА АҺЫЛЛЫБЫТА 90 ҮБҮЛҮӨЙДЭЭХ СЫЛЫГАР САҤА ТААС ОСКУОЛА ТУТУЛЛАН ҮЛЭҔЭ КИИРДЭ

Мырыла бастакы үөрэхтээхтэрэ

XIX үйэ бүтүүтүгэр XX үйэ саҕаланыытыгар, бары билэргит курдук, Церковнай-приходской оскуолалар аһыллыбыттара, ону таһынан политсыылынайдар чааһынай оскуола аһан оччотооҕу орто сэниэ, баай ыаллар оҕолорун үөрэтэллэрэ. Биһиги нэһилиэкпит Чэппиэдэй Амматын дьоно оҕолорун Сулҕаччы, Чычымах таҥаралларын дьиэлэригэр сүрэхтэтэллэрэ.

Боотурууускай улууһугар маҥнайгы биир кылаастаах начаалынай училище 1871 с. Аммаҕа аһыллыбыта, онтон 1872 с. муус устар 4 күнүгэр Чурапчыга биир кылаастаах начаалынай училище диэн аһыллыбыта. Оччолорго училище диэччилэр эбит. XX-с үйэ саҕаланыытыгар баай, сэниэ ыаллар оҕолорун үөрэттэрэллэр эбит, нэһилиэк үрдүнэн үс эрэ ааҕар-суруйар үөрэхтээх Ньукууһа Соловьев, Мирон Попов уонна Нэстэр Соловьев этилэрэ.

Ньукууһа-Николай Саввич Соловьев 1868-1938 сс. политсыылынайдарга үөрэммит, кинилэри кытта алтыспыт, бэйэтин кэмигэр улахан сайдыылаах киһи этэ.

Мирон Михайлович Попов 1896-1939 сс. революция эрэ иннинэ Сулҕаччы таҥаратын дьиэтин иһинэн үлэлиир оскуоланы бүтэрбитэ, нэһилиэк биир тутаах, актыыбынай киһитэ, нэһилиэгин, колхоһун тэрийээбитэ.

Нестор Саввич Соловьев 1894-1922сс., бииргэ төрөөбүт убайыгар Ньукууһаҕа иитиллибитэ, таайа Нэстэр Слепцов үөрэттэрбитэ, П.А.Ойуунускайдыын оҕо сааһа ааспыта, оччотооҕу кэм политикатынан революционнай өйгө- санааҕа иитиллибитэ, биһиги нэһилиэкпит киэн туттар киһитэ этэ.

Прокопий Лазаревич Батарин 1900-1923сс. Сулҕаччы таҥаратын дьиэтин иһинэн оскуолаҕа үөрэммитэ. Революция кэнниттэн, 20-с сыллар саҕаланыыларыгар, Дьокуускайдааҕы реальнай училищены бүтэрбитэ. Гражданскай сэрии сылларыгар Пепеляев сэриитигэр өлбүтэ.

Мырылаҕа маҥнайгы оскуола аһыллыыта

Илья Кириллович Пинигин

Соловьев нэһилиэгэр маҥнайгы оскуола 1926 с. Мырыла томторугар, оччотооҕу үөрэх салаатын бирикээһинэн Илья Кириллович Пинигин аһыллан, Мирон Михайлович Попов дьиэтигэр икки сыл куортамнаһан, икки группалаах Мырылинскай начаальнай оскуоланы аһар. Ити туһунан архыып докумуоннара көрдөрөллөр.

Ньукууһа Соловьев начаалынай оскуола дьиэтин туттарбыта.

1932 с. начаалынай оскуола

Соловьевтар төрүт уус Чэппиэдэй Амматын олохтоохторо эрдэ Архиповтардиэн араспаанньалаах эбиттэр, ону Ньукууһа уларыттарбыт. Кинилэр кыстыктара–Кулуһуннаах, сайылыктара – Буор Ураһа. Савва Архипов Таатта баайа Нэстэр Слепцов балтын Ыйдыыаананы кэргэн ылар. Кини – П.А.Ойуунускай аҕата Хоочугур Өлөксөй бииргэ төрөөбүт эдьиийэ. Ньукууһа аҕата Савва үөрэҕэ суох, көннөрү киһи, үөрэттэрэр кыаҕа суоҕа. Ону баай киэн билиилээх-көрүүлээх Нэстэр сиэнин ыытыран ылан Чөркөөххө үөрэттэрэр, түөрт кылаастаах оскуоланы бүтэртэрэр. Оччотооҕу түөрт кылаас үөрэхтээх киһи нууччалыы ааҕар, суруйар, кэпсэтэр буола үөрэнэр. Улуус суруксута буолар кыахтанар.

Ньукууһа үөрэхтээх буолан политика уларыйыыларын билиэҕэ Саҥа былааһы билинэн, үлэлээһинэ уонна партияҕа киириитигэр хаан аймаҕа Былатыан Ойуунускай улахан сабыдыаллаах.

Ньукууһа үөрэхтэнэн эрдэ хайдах үчүгэйдик олорору тобулар. Чэппиэдэй Амматыгар ван бастаан улахан нуучча дьиэтин туттар, муостаалыыр, хоруобуйалыыр, нууччалыы оһохтуур. Тыаны охсоон, саамай элбэх бурдуту кини ыһар, сүүсчэкэ суөһүлээр, баайдар ахсааннарыгар киирэр. Хаһаайыстыбатын кэргэнэ Өкөньөкө Мотуруона көрөр, дьаһайар. Мотуруона аттаах тыллаах-өстөөх, дьаһаллаах, аһыгыллы этээхэ, дьиэлээбылаай дьахтар эбитэ үһү. Улуус кулубалара, нэһилиэк кинээстэрэ кинилэхэ хоноллор ыаддыыттыыллар. Ньукууһа сотору кэминэн нэһилиэк кинээһэ уонна быыбарынай кулуба буола улаатар, үүнэр. Улуус, нэһилиэк боппуруостара кинитэ суох быһаарыллыбаттар буолаллар.

1912 сыл, уонча сыл уһаабыт сут тиийэ сыллара. Сир хайыта хатар, күөллэр ологочу уолаллар. Аммаҕа от эмиэ үүммэт. Саатахха, Боотурууускай улуус үрэллэр, Амма улууһа тускула арааҕар, Кутта, Суптук, Болугур нэһилиэктэрэ Амма улууһугар баран, урут оттоон туһанан олорбут Куолума үрэхтэрин быһыйаҕан бараллар. Аммалар Хохулуччуманы оттоон эрэр сурахтара иһиллэр. Ньукууһа Чэппиэдэй Амматыгар олохтоох Боотоно, Хатылы дьонун хомуйан, аҕыс уон атынан, кыргыһыы буолар буоллаҕына кыргыһар санаалаах Хохулуччумаҕа тиийэллэр. Амма улууһуттан Чакыр нэһилиэгиттэн сүүрбэччэ киһи оттуу сылдьаллары тоҕолотон үүрэллэр. Ити кэнниттэн Амма кулубата Дмитрий Рязанскай Ньукууһа Соловьевтуун Дьокуускайга тиийэн сууттаһаллар. Ньукууһа кыайан Хохулуччума, Кураҕааһы, Нуораҕааһы, Таарбааҕан уонна Сулҕаччы Кураанаҕа үрэхтэр саас-үйэ тухары Чэппиэдэй Амматыгар бэриллэллэр.

Ньукууһа 1917 Октябрьскай революцияны урүйдүү көрсөр. Ити кэмнэ иитиит уола Нэстэр уонна бырааҕа Былатыан Ойуунускай Кулуһуннааххa тахсан, хас да хоноллор. Саҥа олоҕу, саҥа былааһы дьиҥнээ ойдотон кэпсииллэр. Ити кэнниттэн Ньукууһа букатыннаахтык Сэбиэскэй былаас диэки буолар. 1920 сылга партияҕа киирэр уонна норуодунай судуйанан анаммыт.

1921 сыл, ахсынньы ый. Үрүҥнэр Чычымахха киирбит сурахтара иһиллэр. Ньукууһа Буор Ураһаҕа кыстаан олорор. Кыһыл буолбут киһини үрүҥнэр үтүөнэн көрсүбэттэрэ чуолкай. Ньукууһа эмээхсининээн күрүүргэ сананар, Мотуруона буолуммат – хаалар, кини Тайҕа торуун ыалларыттан хонон Чурапчылыыр, кыһыллары хоЛбоһон куоратыыр. Өкөньөкө Мотуруонаны үрүҥнэр тутан, илдьэ бараллар. Уһун кыһыны быһа араастаан сордоон илдьэ сылдьан баран сайын күрүүлэригэр, Чурапчы балыыһатыгар тыынынаахтыы уоттаан кэбиспиттэрэ.

Гражданскай сэрии кэнниттэн, Чэппиэдэй ыаллара ордук кэлэйбиттэрэ, онно эбии хаарты дэлэйэн, олус эстибиттэрэ, буорайбыттара. Хамса табаах, кутуу чэй, миэтэрэ таҥас киһи үйбат сыанатa буолбута. Ньукууһа ити кэлэнии, ким хайа иннинэ ойдоон, Дьокуускайга киирэн, үрдүк сууттары кыттары кэпсэтэн, "Якутторг" лааппытын астарар туһунан дьаһал таһаартарар. Маппа атыыһытынан сытыы-хотуу, булугас-талыгас киһи ньаа буолбутугар, Таатта улууһун киһитин Лөгөнтөй Антоевы аҕалан үлэлэтэр, аны атыыны ыытарыгар, харайарыгар киэҥ дьиэ наада этэ, лааппы дьиэ дьон сылдьар, мустар, түмсэр сирэ буоттуохтааҕын толкуйдаан, Ньукууһа Буор Ураһаҕа баар улахан дьиэтин туран биэрбитэ. Бу дьиэ нэһилиэк дьоно мустар дьиэтэ буолбута. Нэһилиэккэ харчы суох, от ыараахтарын Лөгөнтөй Антоев туораппыта, дьонтон эт-арыы хомуйан, куоракка киллэрэн, таҥас-сап, малсал таһааран атыыны-тутууну тобо тардан кэбиспитэ. Дьон-сэргэ таҥныбыта, сааҕа суох саҕаламмыта.

НЭП политиката бүтэн, колхуостааһын саҕаламмыта. Ньукууһа 1931 с. Мырыла томторугар «Кыһыл Мырыла» колхуоһу тэрийбитэ.

Ньукууһа 1930 с. Бүттүүн начаалынай үөрэхтээһин политиката тирээн кэлбитигэр, 1931-1932 сс. кыһыннаах-сайын, оскуола тутуутун салайан, дьону түмэн, коҕуллээн саҥа начаалынай оскуоланы туттаран, 1932 с. күһүн үлэҕэ киллэртэрбитэ.

Дьэ, ити курдук, Николай Саввич Соловьев- Ньукууһа Соловьев нэһилиэгин дьонугар, бэйэтин холобурунан, сатабыллаах толкуйдаан, сирдээн, нэһилиэк дьоно былаас уларыйыыларын этэҥҥэ аһарбыттара, үөрэх суолтатын кэпсиирэ, тарҕатара, нэһилиэгин дьонугар суон дурда, халыҥ хахха, үтүө сүбэһит буолбута, сырдыкка-кэрэҕэ угуйбута, дьонугар-сэргэтигэр уос номоҕо буолан, кинилэр өйдөрүттэн саас-үйэ тухары сүппэт.

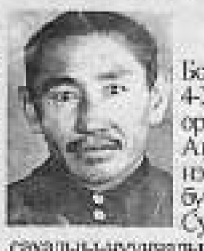

Оскуолаҕа дьиэтин туран биэрбитэ.

Мирон Михайлович Попов 1896 с. Боотурууускай улууһун Чэппиэдэй Амматыгар, 4-Хатылы нэһилиэгэр Хахыйах таһыгар Бэкэ орто баайынай дьиэ кэргэнигэр төрөөбүтэ. Аҕата Михаил Федорович биир кэмнэ нэһилиэгэр кинээстии сылдьыбыта. Сэниэ ыал буолан, ыраахы ото көрөр буолан аҕата уолун Сулҕаччы оскуолатыгар үөрэттэрбитэ, сахалыы-нууччалыы бэркэ ааҕар-суруйар буолбута.

Былаас уларыйыыларын этэҥҥэ ааспыттара. Мирон Михайлович 1921 с. Хатылы ревкомун сэкиретээринэн, улуус ревкомун делопроизводителинэн үлэлээбитэ. Гражданскай сэрии, үрүҥ-кыһыл бүлкүүрүүлээх сылларыгар Дьокуускайга киирэн олоро сылдьыбыта, дойдутугар баара буоллар, үрүҥнэр сойуолааһыннарыгар түбэһиэ этэ. Гражданскай сэрии кэнниттэн дойдутугар тахсан тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанар, онтон ким эрэ рекомендациятынан Ис Дьыала Комиссариатыгар делопроизводителинэн үлэлиир. Бу кэмнэргэ салайааччыларыныы Степан Аржаков, Степан Гоголев курдук биллиилээх политическай деятеллэр үлэлээбиттэрэ. Дойдутун сайдыытыгар баҕата күүстээх буолан, тыаҕа дойдутугар барар.

Чэппиэдэйгэ кэлэн баран, ликбезкэ учууталлаабыта, оччолорго бүттүүн үөрэхтээһин уурааҕа баар буолан, ону толору бүлгүччүлээх эбит; үөрэхтээх дьону талан ити соруданы толорторуллар, холобур, Мирон Михайлович Мырылаҕа, Саввин А.А. Дьардьырга улахан дьону, оҕолору ааҕарга-суруйарга үөрэтэллэр. Ити 1924-25 сс.этэ.

1926 с. Мырыла томторугар начаалынай оскуола аһыллар, докумуонна "Мырылинская начальная школа" диэн, өттүһунан архыып докумуона көрдөрөр. Учууталынан эдэр киһи Илья Пинигин ананан кэлэн үлэлиир. Мирон Михайлович дьиэтин оскуолаҕа туран биэрэр. Бу дьиэ кэнин Мырылаҕа Киристиипэр дьиэлэригэр киирэн ылар, хойукка диэри нэһилиэккэ туһаланыбыта, интэринээт буолбута, элбэх ыал олорбута, кэлин көһөрөн тутан бэкээринэ буолбута, билигин да турар. Бу дьиэҕэ 1932 с. саҥа оскуола дьиэтэ тутуллуор диэри оҕолор үөрэммиттэрэ.

30-с сыллар саҕаланыыларыгар Дьокуускайга уонна Чурапчыга Госбанк отделениетыгар ааҕар-суоттуур үлэһитинэн үлэлээбитэ. Ол үлэтин олордоҕуна, дойдутун дьоно кордоһон, ыҥыран киллэрэн «Саха АССР 10 сыла» колхуоска бырабылыанньа председателинэн быыбарбыттара. Ити – суостаах 1937-38 сс. этилэрэ.

Хантан баҕарар, ордук сахаларгабаар маныы, сүрэҕэ суох, ордук санаалыы, өйдөөх, тыллаах-өстөөх дьон, кинилэр үҥсүүлэринэн 1938 с. от ыйын 28 күнүгэр колхуос председателинэн үлэтин олордоҕуна, "Сэбиэскэй былааһы утарар, колхозтай тутулу сорукан айгыратар, общественнай бас билиини этэр утумнаах үлэни ыытар" диэн үҥсүү сурук суутугар буруйдаммыт тутуллубута, хаайыллыбыта. 1939 с. муус устар 27 күнүгэр баара-суоҕа 42 саастыгар Дьокуускай куорат түрмэтигэр таһыыры тулуйбатаҕа, онуоха эбии тыҥа сыллигин, оһоҕос ыарыылара эрэ туранар, ыалдьан суорума суолламмыта.

РСФСР 1991 сыллааҕытыныы 18 күнүнээҕи «О реабилитации политических репрессий» сокуонугаролоҕуран, Мирон Михайлович Попов сырдык аата чөлүгэр түһэриллибитэ.

Сымыйа үҥсүүгэ буруйданан, репрессияҕа түбэспит Мирон Михайлович Попов оҕолоро норуот өстөөҕүн кыһына, уола аатыран, үйэлэрин тухары үтүөх-билиик туттуугтан, сүгэҕэр оҥостубутсаналарыттан босхоломмуттара, аттара-суоллара харыстаммыта, кырдьыктара таһаарыллыбыта.

Мирон Михайлович дьиҥ-чахчы патриот, төрөөбүт дойдутугар бэриниилээх буолан, төһө эмэ үрдүк дуоһунаска үлэлии олорон, дойдутун дьонун көрдөһүүтүн быһа гыммакка, сөбүлэһэн, үлэлии тахсан быстахха былдьаммыта. Кини колхуоһугар саҥаны, уларыйыылары киллэриитэ, үүт ыамын үрдэтэрэ, сүөһүнү атастаһыыта, сылгы тэрүөҕүн туттарыыта, үлэһиттэригэр уларыйыылары киллэрэр үлэлэрэ, ким эрэ сөбүлээбэтэҕиттэн, ордук санааһыыттан буолбута. Кэнэ, аһыныгас саналаахҕа бу үөһэ этиллибит дьыалалартан көстөр.

Төрөөбүтэ 115 сылыгар аһан, кыыһа РСФСР үөрэҕириитин туйгуна, Саха Өрөспүүбүлүкэтин "Учууталлар учууталлара" бэлиэ хаһаайына Елизавета Мироновна Дьячковская-Попова аҕатын туһунан кинигэ таһаартарда, нэһилиэк музейыгар өйдөбүнньүк мраморнай дуоска туруорбута.

Киэн билиилээх, сырдык ырa санаалаах буолан, дойдум дьоно, ыччаттара үөрэхтээх буоллуннар диэн дьиэтин оскуолаҕа биэрбитэ элбэҕи этэр. Мирон Михайлович төрөөбүтэ 120 үбүлүөйдээх сылыгар, кини баҕа санаата туолан сырдык ырааһ, икки этээстээх таас оскуола тутуллан үлэҕэ киирдэ.

А.А.Саввин–уһулуччулаах чинчийээччи, фольклорист, Соловьев нэһилиэгэр ликбез-оскуола аһан үлэлээбитэ.

Андрей Андреевич 1924-25 сс. Чэппиэдэй-Амматыгар, Мырыла тускула нэһилиэк буолуон иннинэ, Амма өрүс үрдүгэр турар, Дьардьыр диэн сиргэ Ыгтыыр Сэмэн балаҕаныгар улахан дьону ликбезкэ ааҕарга- суруйарга үөрэппитэ.

Оччолорго дьон алаастарынан, хочолорунан, Амма хайалары анныларыгар олорор кэмнэрэ. Ол билигин, отох онно да көстүбэт буолан, сирэ өһөн турар. Хатылыттан от сии, айымахтарыгар элбэх киһи кыстаан олороллоро. Сэбиэт председателэ Семен Николаевич Теплоухов – Кырыарбе Сэмэн кэлэр-барар дьону түмэр, ликбезкэ үөрэтиигэ ыытарар, дьаһайар, учууталга Андрей Андреевичка көмөлөһөр. Сэбиэт хонтуората Харбаанга Пахом Попов балаҕаныгар баар эбитэ үһү. Оҕолор үөрэнниэр диэн, дьону соруйсан, көрдөһөн Андрей Андреевич Чылыбылаан эмээхсин улахан дьиэтин босхолоон ылан, кыһыннары мууһунан сыбаан, үрдүгэр кыһыл былаах ыйаан, оскуола дьиэтэ оҥорбуттара. Улахан дьон, оҕо үөрэҕин кэнниттэн, киэһэ аайы мустан 21 киһи буолан үөрэммиттэр. Оччотооҕу үрэх баһын дьоно үөрэхсэ, сырдыкка тардыһыылара туох да сүрдээх буоллаҕа.

Андрей Андреевич Дьардьыртан атыннан сылдьан учууталлаабыта.

Улахан дьон, оҕолор кыһын устата ааҕар-суруйар буолан тарҕаспыттара. Кинилэхэ үөрэммит оҕолортон Соловьев нэһилиэгин Сэбиэтин председателинэн өр кэмнэргэ үлэлээбит Егор ДмитриевичИванов, Амма сельпотун председателинэн үлэлээбит Семен Андреевич Собакин уола д. билиэр-көстөр дьон үүнэн тахсыбыттара. Үгүстэрэ Аҕа дойдуну көмүскүүр сэриигэ баран тыыннарын толук уурбуттара.

Сэбиэскэй-партийнай, салайар үлэлэргэ өр сылларга үлэлээбит Еремей Литвинцев ахтыытыттан суруйдахха, Андрей Андреевич, киһи толлор, мааны, үөрэхтээх киһи эбит. Кини үөрэх эрэ чааһынан дьарыктаммакка, нэһилиэккэ ыытыллар бары общественнай үлэлэргэ актыыбынайдык кыттара, бастыҥ пропагандист, оҕолору, улахан дьону хас өрөбүл аайы лекциялаах туруоруутугар бэлэммиирэ. Ол лекциялара саас үөрэх бүтүүтүгэр, элбэх дьону мунньан көрдөрбүттэр.

А.А. Саввин оччолортон фольклору хомуйуунан дьарыктаммыт буолуон сөп, Мырылаҕа үйэ саҕаланыытыгар олоҥхоһут, кэпсээнньит бөҕө үөскээбит кэмэ этэ, олортон тугу да суруйбута, хомуйбута иһиллибэт; Арай кини олоҥхолору ырытан бэлиэтээһиннэригэр суруйбута баар, онно Н.С.Хомподоев – Күндү Быһык "Чуучустаан бухатыыр" олоҥхотуттан бэлиэтээбитэ баар (ф.4, оп.12, Ед.хр.85.).

Андрей Андреевич саха биир бастакы үөрэхтээх интеллигентэ буолар, кини хомуйбут фольклорнай матырыйаала, үлэлээбит үлэтэ саха норуотун историятыгар сүппэт научнай суолталаах. Соловьев нэһилиэгин историятыгар, биир бастакы учуутал быһыытынан көмүс буукубанан суруллар.

Кини аатынан биһиги оскуолабыт сүгэр

Петр Митрофанович Васильев 1906 сыл бэс ыйын 25 күнүгэр, билигиннэн Соловьев нэһилиэгин сиригэр, Быгаанал Сыырдааҕар, сырдыкка-үөрэххэ тардыһар Митрофан Васильев дьиэ кэргэнигэр төрөөбүтэ.

Кини аҕата Митрофан Дмитриевич Васильев (1878-1946) Өксөкүлээх Өлөксөйү кытары алтыспыт, доҕордоспут киһи буолар. Кини – Мырыла Амматыгар бүрдүк ыһыытын киэҥник тарҕаппыт, үөрэх суолтатын билбит, бастакы киһи. Кини түөрт оҕотун үөрэттэрбитэ. Кинилэртэн биллиилээх дьон үүммүттэрэ – улахан оҕото, кыыһа Марфа Чөркөөх оскуолатыгар үөрэммитэ, улахан уола Петр Митрофанович– Саха АССР үтүөлээх учуутала, орто уола Георгий Митрофанович – биллиилээх литературнай кириитик, тылбаасчыт, филологическай наука кандидата, 1938 с. Москватааҕы Чернышевскай аатынан история, философия уонна литература институтун бүтэрбитэ, кыра уола Дмитрий Митрофанович сэрии иннинэ культуурунай-сырдатар оскуоланы бүтэрбитэ, ССРС культууратын туйгуна.

Петр Митрофанович 1921 с. Чөркөөх оскуолатын үһүс кылааһын бүтэрбитэ. 1924 сыл, Боотоно Сэбиэтин депутатынан талыллан үлэлиир.

1929 сыл, нэһилиэккэ сир реформатын хамыыһыйатыгар үлэлиир. Чөркөөх оскуолатын 7 кылааһын 1930 с. бүтэрбитэ.

1931 сыл, кыһын Боотоно нэһилиэгин Сэбиэтин уонна норуодунай суут сэкиретээринэн үлэлээбитэ. Оччолорго Мырыла сирин сорҕото Боотоноҕо киирэр этэ.

Эдэр, эрчимнээх суруксут киһини бэлиэтии көрөн, Боотоно оскуолатыгар сэбиэдиссэйинэн анаабыттар.

Онтон 1932 сыл, Мырыла тускула Н.С.Соловьев аатынан нэһилиэк буолар, саҥа начаалынай оскуола тутуллар, оскуола Мырылинскай аата ууралан Соловьев начаалынай оскуолата диэнэр, саҥа оскуола бастакы сэбиэдиссэйинэн Петр Митрофанович ананан, үс сыл үлэлиир.

Петр Митрофанович 1937-1947 сс. Мындаҕаайы сэттэ кылаастаах уонна Мырыла начаалынай оскуолаларыгар завуһунан, сэбиэдиссэйинэн таһаарыылаахтык үлэлиир. Биир сыл сэриигэ – Илин фроҥҥа сылдьар, дорообуйатынан төннөн кэлэр.

Оҕолорун салгыы үөрэттэрэри, Амма (Мындаҕаайы) оскуолатыгар көһөн кэлэн учууталлаабыта, манна 1966 сылга

П.М. Васильев аатынан Соловьев оскуолата тэриллибитэ 90 сылыгар

диэри өрө көтөҕүллэн айымньылаахтык үлэлээн, ол сылларга 100% үөрэхтээһини ааһан маҥнай Петр Митрофанович көрдөрбүтэ.

1966 с. төрөөбүт түөлбэтигэр Мырылаҕа көһөн кэлэн, оскуолаҕа 10 сыл дьүөгүүрдаахтык үлэлээбитэ. Лекторскай бөлөх салайааччыта буолан үгүс араас үлэни ыытара, 1924 сыллан 1980 сылга диэри, 56 устата, билиитин-көрүүтүн олорчу, нэһилиэнньэни үөрэтиигэ, сырдатыыта биэрбитэ, анаабыта, биэс төгүл нэһилиэк Сэбиэтин депутатынан, биэс төгүл сэтээтэлинэн быыбардаанан үлэлээбитэ. Ыччаты үөрэтиигэ-иитиигэ 35 сыл үлэлээбитэ, кыра кылаастарга оҕону биир учуутал батыһан үөрэтиитэ үрдүк көрдөрүүнү ситиһэргэ табыгастааҕын көрдөрбүтэ. Методическай ыстатыйалары, субэлэри биэрбитэ, суруйбута. Кини – 1958 сыллан партия чилиэнэ.

Актыыбынай позициялаах учуутал сырдаах үлэтэ үрдүктүк сыаналанан, «Саха АССР оскуолатын үтүөлээх учуутала», «РСФСР норуотун үөрэҕириитин туйгуна» ааттар иҥэриллибиттэрэ.

Ол курдук, 1929 сыл сир реформатыгар Мырыла Амматыгар оноһуллубут испииһэк быһыытынан хас биирдии алаһыгын ким олорбутун суруйан хаалларбыта. Бу – олус сыаналаах докумуон.

Чэппиэрэй Амматын олохтоохторун 19-с үйэҕэ олорбут дьон төрүччүлэрин кини эт өйүгэн 5-6 көлүөнэни оҥорбута. Ону салгыы 8-9 көлүөнэни ситэрэн, Петр Митрофанович үөрэнээччитэ М.Н. Сибиряков отучча сыл үлэлээн, туох баар архыыптары, таҥара дьиэлэрин метрическэй кинигэлэрин ырытан, хас биирдии аҕа ууһун хронологическай кинигэлэрин таблицаларын оҥорон, 2012 с. таһаартарбыта. Маны таһынан "Мырыла" диэн историческай кинигэни суруйан таһаартарбыта. Бу – биир дойдулаахтарыгар улахан бэлэх. Кинигэлэрин учууталыгар Петр Митрофанович сырдык кэриэһигэр анаабыт.

Петр Митрофанович 35 сыллаах сыратын-сылбатын биэрбит, үгүс өйүн-санаатын иҥэрбит учуутал үлэтин СӨ Правительствота үрдүктүк сыаналаан, өр сылга үлэлээбит төрөөбүт нэһилиэгин оскуолатыгар кини сырдык аатын, 2002 с. кулун тутар ый 14 күнүнээҕи 336-с №-дээх Уурааҕынан иҥэрбитэ. Бу кэрэ-бэлиэ түгэни улуус, нэһилиэк олохтоохторо үөрүүнэн, биһирэбилинэн көрсүбүттэрэ. Ити үрдүк аат оскуола төрүттэммитэ 75 сылын туолуутугар иҥэриллибитэ.

Дирин, киэҥ историялаах Чурапчы улууһун норуот үөрэҕириитин салаатыгар биир биллэр-көстөр туспа суолу-иини хаалларбыт Саха Өрөспүүбүлүкэтин үтүөлээх учуутала Петр Митрофанович Васильев буолар. СӨ Үөрэххэ министиэристибэтэ 2001 с. таһаартарбыт бастакы Педагогическай энциклопедиятыгар Саха АССР үтүөлээх учуутала Петр Митрофанович Васильев киллэриллибитэ.

Үтүө-кэрэ утумнанар аналлаах. Ол үтүө утуму Петр Митрофанович Васильев оҕолоро уонна сиэннэрэ салгыыллар. Кини баҕатын курдук, оҕолоро, сиэннэрэ учуутал идэтин талан, өрөспүүбүлүкэҕэ биллэр-көстөр үлэһит буоллулар. Онон Петр Митрофанович сырдык ыратын толорон "Васильевтар педагогическай династиялара" салҕанар.

Мырыла 2 группалаах начальнай оскуолатыгар учууталлаабыта

Петр Николаевич Федоров 1909 с. Соловьев нэһилиэгэр, Лэбийэ алаһыгар баай сэниэ ыалга төрөөбүтэ. Петр Николаевич Чурапчы биир бастакы кырдьаҕас, учуутал үөрэхтээх кадрдарыттан биирдэстэрэ буолар.

Аҕата, нэһилиэк бас-көс киһитэ, Ньукулай Сүөдэрэп орто баай ыал этэ. Уолаттарын үөрэтэрэн, билиилээх дьон буолбуттара. Улахан уола Николай Николаевич – нэһилиэк бастакы колхуос председателэ, орто уола Петр Николаевич – учуутал, кыра уола Семен Николаевич – "Ленин" уордьаннаах баан үлэһитэ.

Петр Николаевич аан бастаан учууталлыыр үлэтин 1929-30 сс. төрөөбүт нэһилиэгэр Мырыла 2 группалаах начальнай оскуолатыттан саҕалаабыта. Үлэлиир сылларыгар оскуола, пансионат сэбиэдиссэйэ этэ, биир тэҥҥэ үс кылааска учууталлыыра. Маны таһынан нэһилиэк буолар бары үлэлэригэ актыыбынайдык кыттар, сир реформатыгар улуус болномуочуйатын солбуйааччытынан үлэлээбитэ, бастакы колхуоһу тэрийиигэ кыттыбыта.

Төрөөбүт нэһилиэгэр, тыа сиригэр культурунай революция дьаһалларын олоххо киллэриигэ актыыбынайдык кыттыбыта.

Сэрии иннинэ Дьокуускайдааҕы педагогическай институкка нуучча тылын, литературатын ситиһиилээхтик бүтэрэн, оскуола дириэктэринэн, Чурапчытааҕы үөрэх үөрэх управлениетыгар инспиэктэринэн ситиһиилээхтик үлэлээбитэ, киэҥ билиилээх, бэргэхэй тэрийээччи буолан, бүттүүн Сэттэ кылаастаах үөрэхтээһин киириитигэр элбэх сыратын биэрбитэ. Актыыбынай позициялаах учуутал хаһыаттарга элбэх ыстатыйалары суруйара, нэһилиэнньэҕэ дакылааттары ааҕара.

Аҕа дойду сэриитин акыыбынай кыттыылааҕа, 1942 с. ыҥырыллыбыта, аатырбыт уоттаах Орловскай-Курскай тоҕой уоттаах кырдьыгас кыттыылааҕа, дойдутугар 1945 с. эргиллэн кэлбитэ.

Сэриитэн эргиллэн кэлээт Чурапчы сэттэ кылаастаах оскуолатыгар дириэктэринэн, завуһунан, методиһынан, учууталынан үлэлээбитэ. Петр Николаевич төрөөбүт улууһуттан харыс да сири халбарыйбакка, үөрэх салаатыгар уларыйыылары, сайдыыны биир маҥнайгынан олоххо киллэрсибит, үһүннүк үлэлээбит Чурапчы биир кырдьаҕас учуутала буолар.

Петр Николаевич, биир бастакынан, нуучча тылын саҥалыы оскуолаҕа үөрэтии ньымаларын, методикатын олоххо киллэрбит, ол туһунан элэр учууталларга анаан научнай дакылааттары ааҕан, ыстатыйалары суруйбут методист учуутал буолар.

Петр Николаевич 1958 с. улууска, биир бастакынан, "РСФСР үөрэҕириитин туйгуна" бэлиэнэн, 1967 с. РСФСР үөрэҕин министиэристибэтин Бочуоттаах грамотатынан наҕараадаламмыта.

Петр Николаевич 1972 с. өлбүтэ. Кини аатын билигин да улууска махталлаахтык, убаастабыллаахтык ахталлар. Оҕолоро, сиэннэрэ В.С.Соловьев–Болот Боотур аатынан Хатылы орто оскуолатыгар Петр Николаевич аатынан бастыҥ учуутал, үс бастыҥ үөрэнээччигэ стипендия анаатылар.

Төрөөбүт нэһилиэгин дьоно умнубаттар. Саҥа таас оскуола тутуллан үлэҕэ киирэринэн, бастакы үөрэх кыһата аһыллыбыта 90 үбүлүөйдээх сылыгар итиниэстиҥ тылынан маҥнайгы учуутал, сэбиэдиссэй, нэһилиэгэр саҥаны киллэрээччи, колхуоһу тэрийээччи, быһыытынан киэн тутта ахтабыт.

Аҕыс кылаастаах оскуола дьиэтин туттарбыта

1961-1964сс. оскуола сэбиэдиссэйинэн фронтовик учуутал Роман Христофорович Кривошапкин үлэлээбитэ. Кини туруорсан саҥа оскуола дьиэтэ тутуллубута. Ол туһунан сэбиэскэй-партийнай салайааччы Максим Николаевич Сибиряков маннык ахтар: "Иккис оскуола хас да сыл тутуллубута. Тутуута бадарааан быһыытынан барбыта. Үбүлээһинэ Министирдэр Сэбиэттэрин хаһыаттаалынай тутуута управлениетынан оҥоһуллубута. Бэдэрээтчик – "Межколхозстрой". Бу туһунан отчолорго солхуос дириэктэринэн үлэлээбит Василий Хрисанфович Жебсаин чуолкайдаата. Оскуола тутуута 1965 с. саҕаланар. Оскуола бырайыагын сметатын докумуоннаһыны барытын оскуола дириэктэрэ Роман Христофорович Кривошапкин оҥорторбут. Арааман олус туруорсуулаах, улахан аатарытыгтаах киһи этэ. Кини сүүрэн-көтөн Министирдэр Сэбиэттэрин тутууга управлениетын титулугар киллэртэрдэрэ. Онон тутуу бэдэрээтчигинэн "Межколхозстрой" буоллаҕа. Ол кэмнэргэ мин колхуос председателинэн үлэлээбит буолан билэбин. "Межколхозстрой" тутар объектарын, тутар мастарын колхуос бэлэмниирэ, таһара. Солхуос Соловьевтааҕы учаастагын сэбиэдиссэйинэн Дмитрий Семенович Соловьев үлэлээбитэ, 1967 сыллан отделение управляющайынан үлэлиирэ. Кини оскуола тутуутугар элбэх сыратын биэрбит, күүһүн уурбут киһинэн буолар, оттон нэһилиэк Сэбиэтин председателэ Егор Дмитриевич Иванов аата аатганара буолуучулаах. 1967 с. солхуос тэриллэр. Дириэктэринэн Василий Хрисанфович Жебсаин анаатар. Кини: «Бастаан кэлэрбэр, оскуола кыайан тутуллубакка, тутуу тохтоон турара. Ону айдаан тардан, туруорсан, сүүрэн-көтөн тылбын ылыннаран, тутууну салгыыр буолбуттара. Ол түмүгэр оскуола, нөҥүө сылыгар 1968 с., үлэҕэ киирбитэ»,-диэн кэпсиир. Ол кэмҥэ салалтаҕа үлэлээбит; бу оскуола тутуутун билэр киһи соҕотоҕун хаалла. В.Х. Жебсаин уонна Д.С. Соловьев иккиэн туттарбыттара.

1968 сылга оскуола тутуутун эбии суруйар буоллахха, маннык этэ. Оччолорго мин кыра оҕо сылдьан истибиппинэн, көрбүппүнэн кэпсиим. Бастаан, нуучча тупуттара, онно акылаатын сыбаайатын аан бастаан гаарынан үрдэрэн үүттэрбиттэрэ, сонун этэ. Истиэнэтин таһааралларыгар сыыһалаах буолан, көтүрбүттэрэ.

Хара муостатыгар буорун кутууга устудьуоннар күһүн практикаҕа кэлэн үлэлээбиттэрэ. Оскуола оҕолоро бары, биһиги, начальнай кылаас оҕолоро буор кутуутугар эмиэ үлэлэспиппит. Оскуола истиэнэтин көтүрэн баран, Иван Никонович Брызгаев салайааччылаах нэһилиэк тутуутун бириигээдэтэ тупппута. Түннүгүн, аанын холуоһатын Константин Лукич Федоров – Көскөйө Көстөкүүн оҥорбута.

Дириэктэр Роман Христофорович бырайыагын ирдэбили кэһэн туран, барытыаннаан оҥортороп уонна спортивнай саалатын кэҥэттэрэр. Ону тутар хамыыһыйа улаханнык утарбатах. Ол түмүгэр Мырыла спортивнай саалата улуус оскуолаларыгар саамай улахан спортивнай саала буолбута. Элбэх ыччат волейболист, баскетболист буолан иитиллэн тахсыбыттара.

Бу оскуола 1990 сыллан 2010 сылга диэри араас хапытаалынай өрөмүөнү баран, ити сыллар усталара сулууспалаан турбута. 70-с сылларга оскуола дириэктэрэ И.К.Макаров штукатурkalappыта, 80-с сылларга Н.Д. Кронников муостатын, кырыыһатын уларыттарбыта, 90-с сылларга орто оскуола буолбутугар, дириэктэр Д.С.Павлов саҥа начальнай оскуола дьиэтин туттарбыта, улахан оскуоланы бөһүөн эпсиэйдэппитэ. И.И. Собакин хаарбах туруктаах оскуоланы, хамыыһыйаҕа көрдөрөн, аак оҥорторон, сууллары турар спортивнай саалатын быстарбыта. Н.И. Федоров спортивнай саала оннугар эактэбай саала туттарбыта. 2012 с. оскуола дириэктэрэ С.И. Собакин уонна нэһилиэк баһылыга В.И. Илларионов туруорсаннар, Улуус баһылыга С.И. Яковлев председателлээх хамыыһыйа тэрийэннэр, сууллар туруктаах хаарбах оскуоланы сайтардылар. Оскуола оҕолоро, учууталлар 5 обьегынан тарҕанан үөрэнэргэ, үлэлииргэ күһэллиллэр.

Билигин бэтэрээн учууталларбыт

Николай Николаевич Попов 1927 с. Соловьев нэһилиэгэр, Хахыйахха төрөөбүтэ. Сэрии иннинэ Соловьев начальнай оскуолатын бүтэрбитэ, салгыы Мындаҕааайы 7 кылаастаах оскуолатын сэрии сылларыгар бүтэрэн, 1943-46 сс. Чурапчы педучилищетын үөрэнэн бүтэрбитэ. Бочуоттаах сынньалаҥҥа тахсыар диэри, өрөспүүбүлүкэ араас оройуоннарыгар ситиһиилээхтик үлэлээбитэ.

Николай Николаевич Саха АССР оскуолаларын үтүөлээх учуутала, РСФСР норуотун үөрэҕириитин туйгуна үрдүк ааттары ылары ситиспитэ, 90 саастаах үлэ, тыыл бэтэрээнэ билигин Дьокуускай куоракка бочуоттаах сынньалаҥҥа тахсан олорор.

Мария Георгиевна Сокольникова-Стручкова 1924 с. Соловьев нэһилиэгэр Мырыла томторугар төрөөбүтэ, Соловьев начальнай оскуолатын маҥнайгы выпускнига.

Чурапчытааҕы педучилищены сэрии сылларыгар бүтэрбитэ, салгыы Дьокуускайдааҕы педагогическай институту 1946 с. үөрэнэн бүтэрбитэ. 30 сыл учуутал идэтинэн үлэлээн пенсияҕа тахсыбыта. "РСФСР норуотун үөрэҕириитин туйгуна" бэлиэнэн наҕараадаламмыта. Билигин Дьокуускайга олорор.

Наум Трифонович Слепцов 1924 с. Таатта улууһугар төрөөбүтэ. Чөркөөх 7 кылаастаах оскуолатын бүтэрэн, сэрии сылларыгар Чурапчы педучилищетыгар үөрэммитэ. 1945 с. армияҕа ыҥырыллыбыта. Японияны утары сэриигэ кыттыбыта. Армияттан 1950 с. кэлбитэ. Кэлээт, Чурапчытааҕы педучилищены салгыы үөрэнэн бүтэрбитэ. 1967-70 сс. Мырылаҕа Соловьев аҕыс кылаастаах оскуолатыгар математика учууталынан, завуһунан, дириэктэринэн үлэлээбитэ. Наум Трифонович билигин Дьокуускайга олорор.

Варвара Николаевна Антонова 1937 с. Горнай улууһугар төрөөбүтэ. Мырылаҕа 1962-1967 сс. Соловьев аҕыс кылаастаах оскуолатыгар аһыллыбыт интернэттэн начальнай кылаас учууталынан, кэргэнэ Иван Семенович Антонов – Таатта Тыараһатыттан төрүттээх. Нуучча тылын учууталынан үлэлээбиттэрэ. Варвара Николаевна – РСФСР үөрэҕириитин туйгуна, "Бочуот знага", Үлэ Кыһыл Знамята уордьаннар кавалердара, Саха сирин үөрэҕириитин Бочуоттаах бэтэрээнэ. Билигин пенсияҕа тахсан дойдутугар Горнайга олорор.

Анна Ивановна Николаева 1937 с. Бүлүү улууһун 1-гы Күүлэт нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Тулаайах хаалан Бүлүү, Мындаҕаайы, Дириҥ детдомнарыгар иитиллибитэ. Орто оскуоланы Бүлүүгэ бүтэрбитэ. 1959-62 сс. Бүлүүтээҕи педучилищены бүтэрбитэ. 1962-64 сс. Уус-Алдан оройуонун Майаҕас 8 кылаастаах оскуолатыгар начальнай кылаас учууталынан үлэлээбитэ. 1964-1987 сс. пенсияҕа тахсыар диэри, Мырылаҕа Соловьев аҕыс кылаастаах оскуолатыгар начальнай кылаас учууталынан үлэлээбитэ. П.М.Васильев аатынан Соловьев орто оскуолатын Бочуоттаах учуутала, Үлэ бэтэрээнэ. Билигин Мырылаҕа бочуоттаах сынньалаҥҥа тахсан олорор.

Оскуола – үбүлүөйдээх сылга

Өр сыл кэтэспит саҥа оскуолабытыгар киирэр түгэн, оруобуна Мырылаҕа бастакы начальнай оскуола аһыллыбыта 90 сыллаах үбүлүөйүгэр түбэспитэ, биһигини, оскуола выпускниктарын, учууталлары, төрөппүттэри долгутар. П.М.Васильев аатынан Соловьев орто оскуолатын коллектива, дириэктэр Семен Иванович Собакин, үөрэтэр-иитэр үлэҕэ солбуйааччы Егор Васильевич Федоров, агропроизводствоҕа солбуйааччы Авксентий Михайлович Иванов уонна профсойуус председателэ Дария Петровна Собакина салалталарынан ситиһиилээхтик үлэлии олорор.

Саҥа оскуола-саад таас кэстүүтэ

2006 сыллан оскуола агрооскуола статуһун ылбыта, 2010 сыллан Федеральнай государственнай үөрэхтээһин стандартыгар киирэн, улууска пилотнай оскуола быһыытынан үлэлиир. 2011 сыллан оскуола дьиэтэ хаарбах туруктаах буолан, сабыллыбыта. Онон ити кэмтэн ыла оҕолор, учууталлар 5 обьегынан көһөн үөрэнниллэр, үлэлииллэр.

Методическай үлэ Федеральнай стандарт ирдэбилин тута ыыталлар, ону сэргэ учууталлар информационнай технологияны уруокка туттуу ньыматын баһылыырга дьулуһан үөрэнэллэр. Үөрэнэр кабинеттар толору хааччыллыылаахтар, кабинет айы эбии интерактивнай дуоскалар, проекторлар, компьютердар холбонон тураллар. Биэс методическай холбоһук үлэлиир:

- гуманитарнай предметтэргэ салайааччы - нуучча тылын, литературатын туйгун категориялаах учуутала Мария Петровна Павлова;
- естественнэй-математическай предметтэргэ салайааччы - химия, биология туйгун категориялаах учуутала Валентина Васильевна Ефремова;
- алын сүһүөх кылаас учууталларын холбоһугун салайааччы - туйгун категориялаах учуутал Татьяна Титовна Брызгаева;
- эстетическэй холбоһугун салайааччы педагог-психолог - Мария Дмитриевна Собакина;
- физкультуура, ОБЖ учууталларын холбоһугун салайааччы - Марфа Филипповна Горохова.

Улуус киинигтэн тэйиэ да ыраах олордорбут, үөрэхтээһиҥҥэ саҥа сүүрээннэри киллэрэн аныгы сайдыылаах олохтон хаалбакка үлэлээн кэлбибит. Ол курдук улууска ыытыллар бары дьаһалларга, олимпиадаларга ситиһиилээхтик кыттабыт.

Оскуола үбүлүөйдээх сылыгар, орто оскуола буолбута 26 сылын тухары, бастыҥ выпускниктарбытынан киэн туттабыт: Эльвира Кириллина (1992 с.), Таня Савина (1997 с.) үрүҥ көмүс мэтээлинэн бүтэрбиттэрэ. Ньургун Егоров (2015 с.), Оля Собакина (2016 с.) кыһыл көмүһүнэн бүтэрэн, оскуолабыт аатын үрдүктүк аататаллар. Бу – кырыы сытар тыа сирин оскуолатыгар улахан ситиһии.

Оскуола сүрүн ситиһиилэриттэн коллектив киэн туттар, инникитин өссө ситиһиилээхтик үлэлииргэ дьулуһар.

Оскуола сүрүн ситиһиилэрэ:

2011с. - «Лучшая агрошкола Республики Саха (Якутия)».

2011с. - «Продовольствие - 2011» өрөспүүбүлүкэтээҕи быыстапка-дьаарбаҥкаҕа 2-с миэстэ.

2011с. – Илин Энгэр улуустар агрооскуолаларын куонкуруһугар 3-с миэстэ.

2011с. – Чурапчы улууһун оскуолаларын үөрэх дьылын түмүгүнэн, оскуола дириэктэрэ «Лучший директор», оскуола «Лучшее образовательное учреждение».

2012 с. – Чурапчы улууһун оскуолаларын үөрэх дьылын түмүгүнэн 3-с миэстэ.

2013 с. – Чурапчы улууһун оскуолаларын үөрэх дьылын түмүгүнэн 2 –с миэстэ.

2015 с. – «Золотой фонд кадров Родины – РС (Якутия)» РФ энциклопедиятыгар оскуола үлэтэ сырдатылынна.

2016 с. – Чурапчы улууһун оскуолаларын үөрэх дьылын түмүгүнэн «Лучшее образовательное учреждение».

Быйылгы 2016-2017сс. үөрэх дьылын түмүгүнэн 2-с миэстэни ылары ситистибит.

Саҥа таас оскуолаҕа киирэр күнүгэн, маҥнайгы оскуола Мырылаҕа аһыллыбыта 90 сыллаах үбүлүөйүнэн, икки бүк үөрүүлээх түгэнинэн, бары бэтэрээн учууталларбытын, оскуола выпускниктарын, үөрэнээччилэри, төрөппүттэри, бары учууталлары итиитик-истиҥник эҕэрдэлиибит!

Балаһаны бэлэмнээтэ **И.И.СОБАКИН**, оскуола музейын салайааччы.

Ыччаты -- тыа хаһаайыстыбатыгар

ИДЭҒЭ ТУҺААЙЫЫГА КЭПСЭТИҺИИ

Олунньу 28 күнүгэр „Үөрүү“ оҕо дьоҕурун айыннарар киин үлэһиттэрин тэрийиилэринэн, Олонхо Дьиэтигэр үөрэнээччилэри идэҕэ туһаайар ыаллаах „Эдэр фермер“ программа чэрчитинэн кэпсэтии тэрилиннэ.

Итиннэ Чурапчы орто, интэринээт-оскуола, Мурун-Тыымпыйа оскуолаларыттан үрдүкү кылаас үөрэнээччилэрэ, улуустааҕы тыа хаһаайыстыбатын управлениетыттан, улуус салалтатын ыччат отдельыттан, үөрэх, культуура, ветеринария управлениеларыттан, предпринимательствоны өйүүр, үлэнэн хаачыйыы киин-нэриттэн, „Чурапчы“ ТХПК-тан, „Саҥа олох“ хаһыаттан бэрэстэбиитэллэр кыттыыны ыллылар.

Кэпсэтии үөрэнээччилэр идэни талыыларыгар, сүнньүнэн тыа хаһаайыстыбатын специалистара—„Эдэр фермердэр“ буолууларын тула ыытылынна. Тыа хаһаайыстыбатын управлениетын начальнига А.П. Захарова улууспутугар тыа хаһаайыстыбатын сайдыытын билиҥиги туругун, итиннэ ыччат кыттыытын, туох специальностар баалларын, ханна үөрэнэххэ сөбүн билиһиннэрдэ. Ынырыллыбыт ыалдьыттар бэйэлэрин тэрилтэлэрин үлэтин кэпсэтилэр, тыа сирин сайдыытын укулаатынан буолар идэлэри талан үөрэнэргэ, төрөөбүт

түөлбэлэрин уйгутун уһансарга ынырдылар.

Үөрэнээччилэр Мугудайдааҕы ас-үөл комбинатыгар, Одьулуунааҕы агротехникумнга, „Чурапчы“ ТХПК объектарыгар сылдьан көрбүттэрин-истибиттэрин астыммыттарын биллэрдилэр. Боппуруостар бэриллэн эппиэттэннилэр. „Эдэр фермер“, тыа хаһаайыстыбатын производствотын үлэһиттэринэн буоларга толкуйданыахпыт диэн санааларынэттилэр.

Алексей СЛЕПЦОВ.

Спорт

ЧӨЛ ОЛОҒУНАН ОЛОРУОХХА, ФИЗКУЛТУУРАНЫ, СПОРДУ КЫТАРЫ ДОҒОРДОҺУОХХА

Кулун 4-5 күннэригэр Олимпийскай чемпион Роман Михайлович Дмитриев кэриэһигэр конүл тустууга өрөспүүбүлүкэтээҕи аһаҕас турнир ыытыллыаҕа. Бу даатаны корсо конүл тустуу фаната, чөл олох пропагандиһа Серафим Серафимович Новгородов бэйэтин санаатын, көрүүлэрин үллэстэр.

Биһиги көлүөнэ оҕолоро, ордук уолаттар, үксүбүт физкултуураны уонна спорду өрө туппут, хайа эмэ көрүнүнэн дьарыктаммыт дьоммут. Кыра кылааска сылдьан тустуу куруһуогар суруйтарбыппыт. Чурапчы орто оскуолатыгар Д. П. Коркин туттарбыт тустуу маата тэлгэммит саалатыгар (пристройугар) дьарыктанарбыт. Оччолорго спортивнай интэринээт-оскуола аһылла илигэ. Улахан уолаттар—Вячеслав Карпов көлүөнэтэ санныларыгар олордон баран сүүрэллэрин бу баардыы өйдүүбүн. Эт-хаан, күүс өттүнэн эбиллибитим. Оройуонтна икки төгүл бэйэм ыйааһыммар чөмпүйүөннээн турабын. Хатылыга ыытыллыбыт чемпионакка бастаабыппар, наҕарааданы Роман Дмитриев туттарбыта. Улуу тренер иккитэ интэринээт-оскуолаҕа киниэхэ тиийэн дьарыктанарбар ынырбытыгар дьиэбэр-уоппар хаһаайыстыбаны көрүүгэ көмөлөһөрбүнэн барбатаҕым.

Оччотооҕу оҕо элбэх хамсаныылаах-имсэниилээх оонньуулары оонньуура, үлэни да үлэлиирэ. Дьиэ таһыттан арахпат буоларбыт, мэлдьи сибиэһэй салгынтга сылдьарбыт. Ол курдук хоккей, лапта, бырыычыка, о. д. а. курдук хамсаныылаах, сымса буолууну эрэйэр оонньууларга кыыстыын-уоллуун кыттарбыт. Төрөппүттэрбит даҕаны итини өйүүр этилэр. Холобур, биһиги МТС томторугар олорорбут, аҕаларбыт Миитээски алааһыгар саас эрдэ хоккейдыыр, футболлуур площадкабытын астаран, онторон биэрэллэрэ. Оройуон биллиилээх тустууктара, биир түөлбэҕэ олорор Антон Макаров, Иван Дьячковскай сотору-сотору күрэхтэһиннэрэллэрэ. Аны дьиэ-ис тас үлэтин толорорбут — мас, муус киллэриитэ, сүөһүлээх буоллаххына, кинилэри уулатыы, от киллэрсиитэ, дал ыраастааһына эмиэ биһиги сүөх буолбата. Ити, биллэн турар, чэгиэн-чэбдик, бигэ туруктаах буоларбытыгар көмөлөһөрө.

Билиҥиги оҕо компьютертан, ватсаптан арахпат буолла, ол иһин ыарыыга ылларымтыа, эт-хаан өттүнэн бигэ туруга суох. Маны учуоттуохха, төрөппүттэр, оскуола сүбэлэһэн оҕону үлэҕэ үөрэтиигэ, чэгиэн-чэбдик буолууларыгар үлэлэһиэххэ.

Москваҕа тренердэр оскуолаларыгар үөрэнэ сылдьан армияҕа ынырыллан барбытым. Үөрэнэр кэммэр үөрэх тэрилтэлэрин күрэҕэр үстэ, „Трудовые резервы“ ДСО чемпионатыгар бастаталаабытым, СССР-ка бу общество киин сэбиэтин күрэҕэр төрдүс буолбутум. Эчэйэн итинтэн салгыы тустууттан тэйбитим. Ол да буоллар, спортан, сөбүлүүр тустуубуттан тэйбэтэҕим. Чөл олоҕу тутуспутум, олоҕум аргыһа оностубутум. Таптыыр тустуубар араас таһымнаах күрэхтэһиилэргэ сылдьабын, сахам тустуутун кэтээн көрөбүн, ис сүрэхпиттэн ыалдьабын.

Уолаттарбытыгар ыалдьабыт

Чурапчы “болельщиктарын” түмсүүлээх хамаандата

Саха уолаттара кэлиҥти кэмнэ тустуунан дьарыктаныылара аҕыйаата дии саныыбын. Спорт элбэх көрүнэ баар. Хайа баҕарар көрүнүнэн дьарыктанарын, биллэн турар, көнүлүн. Ол эрээри уол оҕо утарсааччыныын утары көрсөн бэйэтэ кыайара-хоторо киниэхэ бэйэтин күүһүгэр эрэли үөскэтэр, кэпин үлэһит, аҕа буоллаҕына туһаны эрэ аҕалар. Хайа, уонна элбэх тустууктан элбэх чаҕылхай талаан үөскээн тахсыан сөп. Холобур, Кавказ энэр уолаттара бары кэриэтэ тустууну өрө туталлар, дьарыктаналлар, ол иһин ситиһиилэрэ үрдүк. Манан мин уол оҕо эр киһи буолан тахсарыгар дьинтээх эр киһи спорда — тустуу улахан көмөлөөх диэн этиэхпин баҕарабын.

„Саха төрүөҕүттэн сэмэй, мээнэ кэпсээн оностo сылдьыбат“ диэн этиини кытары сорох өттүнэн сөбүлэспэппин. Билигин үчүгэйин үчүгэй, куһаҕаны куһаҕан диир кэм дии саныыбын. Чөл олохтоох, спорка, олохторугар ситиһиилээх ыалларбытын, дьоннорбутун хайҕыахха, холобур оностон кэпсиэххэ. Куһаҕаны да тумна хаамымыахха. Оччоҕуна ыччаттарбыт ылыналларыгар, анаалыстаан таба суолга үктэнэллэригэр көмөлөөх буолуоҕа.

Төрөппүттэр оҕолоругар холобур буоларга чөл олохтоох буоларга кыһаллыахтаахтар, оҕо эрдэхтэриттэн физкултууранан, спордунан дьарыктаналларын өйүөхтээхтэр, усулуобуйа тэрийиэхтээхтэр. Биһиги уолбут Сергей Новгородов оҕолорго сахалартан биир бастакынан аан дойду чемпиона буолбута. Онтон Серафиммыт остуол теннииһигэр Светлана Башаринаҕа, Василий Кривошапкинтга эрчиллэн араас өрөспүүбүлүкэтээҕи турнирдар кыайыылаахтара, призердара буолбута.

Роман Дмитриев чиэһигэр турнир буоларын сибээстээн, маннык санаабын этэбин. Кэлиҥти Ярыгин турнирыгар бөҕөстөрбүт көрдөрүүлэрэ мөлтөх диэн санааны түһэримиэҕиҥ. Тустуу таһыма хайа баҕарар регионтга үрдээтэ, тактиката, ньымата биллэрдик уларыйда. Билигин кэтэһэн тустуу, утарылаһааччыҥ алҕаһыырыгар, киирэн биэрэригэр эрэнии кэмэ ааста. Кимэн киирэр стиллээх, күүс-уох өттүнэн толору бэлэмнээх, элбэх албастаах бөҕөс эрэ ситиһиилэнэр буолла. Уолаттарбыт инникилэригэр эрэниэҕиҥ, бары өттүнэн күүс-көмө буолуоҕуҥ, оччоҕо кыайыылар да кэлиэхтэрэ.

Кэпсэттэ Алексей СЛЕПЦОВ.

Олимпийскай чемпион П.П. Пинигин - ыччакка үтүө холобур

Иитии-үөрэтии

МЕДИАҮӨРЭХТЭЭҺИНИ КЫРА СААСТАН САҔАЛААН...

Быйылгы үөрэх дьылга "Улыбка" оҕо сайдар кинигэтэр кэккэ уратылардаах саҕаланна. Ол курдук ҕуҥлүөйдээх 55 сылбытын интэлигэнчилэр, интэгэчилэр, тороппуттэр, бэтэрээнэтэр үөрэхтэто көрсөн, урукку-хойуккуну саналаан, инникини торумнаһан үөрэх дьылын саҕалаатыбыт.

Дьокуускайга ыытыллыбыт үөрэх үлэһиттэрин олунньутаабы сүбэ мунньахтарыгар биһиги уһуйаан "Одаренный ребенок" бырайыакка пилотнай оҕо тэриттэтэ буспарбыт быйылыттынан STORRTELLING "Одаренное образование – для всех, инициативнай площадкаҕа мастар-кылаастарынан интэгэчилэрбитин үлэ уопутун тарҕаттылар.

Оҕолорбут чуор куоластара кэпбит ыалдьыттары барыларын сэхтэрдэ, элбэх ынчы болҕомтогун тарта. Бырайыак салайааччыта, исторический наука доктора, Москва педагогический Академиятын профессора, Российскай федерация экономическай сайдыһыын министерствотын тас аһыыга-эргиэҥтэ Бүтүн Россиятаабы академиятын чилиэнэ, РФ президенин стратегическай инициативаларга агенствотын эксперэ Ирина Ильинична Комарова болҕомтотун ууран, интэгэчилэрбитин үлэлэрин олус сэҥэрэн, уталлыппакка аҕыйах хонутунан биһиэкэ Үөрэх министиэристибэтин уопсай үөрэхтээһинин отдельын салайааччытын солбуйааччытыныын, Ольга Ивановна Захаровалыын, ыалдьыттыы кэлтэ.

Ирина Ильинична уһуйаан үлэлэн тутулун, философиятын сэҥэрдэ, дьаһанан туран интэгэчилэр бырайыактарын биллистэ уонна 6 хайысханан үлэбит уопутун тарҕатарбытыгар, Российскай педагогическай "Виртуальный детский сад" сурунаалытар ыытапыйа таһаарарбытыгар сүбэлээтэ.

"Төҕүс томтор тойуга" – сахалыы эйгэлэн интии – А.И. Беляева, "Уол оҕону интии" – "Оотуй" уолаттар болектэрун үлэтин уопута – Н.Н.Васильев, "Хаппахчы кистэлэҥнэрэ" – кыыс оҕону сахалыы этноэтикет нөҥүө интии – С.П. Пономарева, "Тиһиликс" телестудия – оҕону медиа үөрэхэ сыһыарыы – М.П.Саввина, "Шкоматы оҕолорго" – оҕо лигвистическай толкуйун сайыннарыы - Н.Н. Васильев , "Сандаара" оҕо ансамбыла – музыкальнай сайыннарыы – Л.Ю. Макарова. Бу хайысханнан үлэлэһэр Ирина Ильинична ордук "Тиһиликс" телестудия үлэтин сэҥэрдэ, үлэ ыыра кэнтин, таһымын эрэгэтэ.

Телестудия салайааччыта туйгун категориялаах интэгэчи М.П.Саввина "Оҕо уонна айымныы" (айымныылларга куонкурус), "Тиһиликкэ оҕо саас" (видеокуонкурус) бырайыактар аптарҕаара, бу сага түмүктэммит "Тиһиликкэ оҕо саас" видеокуонкурус хаамыытын, түмүктэрин билиһиннэрдэ.

– Кыра саастаах оҕону аныгы кэм технологияларыгар уһуйуу, сыһыарыы кэм ирдэбилиннэ буспута. Үөрэх тэриттэтэригэр телестудиялары арыйыы кэскилтээх, кэнэ хабаанньах дьаһал буолар. Бу салаҕа оҕо сангара-ингэрэ, туттахтта үөрэтэрин таһынан, технической эйгэ оруугун биллэ, туһана улаатарыгар тоһуу күүс буолар. Стандарт иҥэрбитинэн, оҕо сайдар эйгэлэн тэрийэргэ болҕомто уурулуохтаах. Аныгы технологиилары туһанарбыт таһынан аудио-видео үлэтэри, пособиелары бэйэбит оҥорон таһаарарбыт оҕолорбут сайдыыларыгар сүпкэн кылаат буспар.

Уһуйаанналары, оскуола алын кылаас оҕолорун медиа үөрэҕириигэ сыһыарыы үлэтин кэнтэгэр-элбэтэр сыалларах Чурапчытаабы үөрэх управлениетын өйөбүлүнэн, «Улыбка» уһуйаан көҕүлээһининэн "Саха" НКИК Чурапчытаабы «Маарыкчаан» филиалын кытары "Тиһиликкэ оҕо саас" диэн холбобук бырайыагы олохтоо киллэрдибит. Ол курдук, күрэхтит үс арааһы көрүнүнэн ыытыллыбыта. Телесуруналыыстыка, мультфильм оноруута уонна ырыаһан клип уһулуутутар. Балаһыанньаннаан уһуйаан саастаах оҕолор уонна алын кылаас үөрэнээччитэрэ салайааччыларын кытары оҥорон таһаарбыт үлэлэрэ көрүлүннүтэр. Араас улуустарган уопсайа 55 үөрэх тэриттэлэриттэн араас көрүнүөргэ үлэлэр киирдилэр. Баһыйар оруут уһуйаннар үгүс үлэҥэн ыытыннылар. Ордук ырыаһан клип устуутутар уонна мультфильм оноруутутар элбэх айымныыларга үлэ киирдэ.

Телесуруналыыстыка интервью, сюжет, репортаж быһыытынан ыйыллыбыт тиэмэтэргэ үлэлэр киирдилэр. "Төбөчөөн" балаһаҕа оҕо айыллыбатан, тулалыыр эйгэттэн бэлэм болҕомтону тардар тиэмэни буланан, арыйан, хасыһан биттэн, «Төбө?» диэн ыйытыыга төлөрү эппиэти көрөөччүгэ тиэрэрдиэхтээх. Оҕо саната, туттара-хаптара, сюжет толоруута, өйдөөмүүгэ, технической уһулуу хаачыстыбата сыаналаннна. "Сатабыл" балаһаҕа оҕо онтубук оҥорон көрдэрдэ. Түөх матырыйаалтан, хайдах оҥоһуллуларын сиһилии көрдэрэн олорон, көпсөннипсэн тиэрдиигэ, технической оруга сыаналаннна. "Үтүө үгэстэр" балаһаҕа оҕо дьиэ кэргэнин, кэнэ туттар дьонун үгэстэрин көрөөччү болҕомтотун тардар гына көпсөһүнэ, толору арыйан көрдэрүгэ көрүлүннэ . Мультфильм көрүгэр олус элбэх үлэ киирдэ. Ордук Таатта, Уустарыыстаабыта, ырыа тэтимнэр сөп түбэһэр костүүну биэриигэ сыаналаннна. Үлэлэр кинэ эйгэҕэ туһаныллар ис хоһоонноох, хаачыстыбалаах буолуулара күүскэ көрүлүннэ.

Бастакы харамайы бырайыактыт ис-тас мөҥүөнүн амсайан, олус элбэх сонун үлэ киирбититтэн астынан, инникитин хайыскатын чочуйар, кэпэтэр сыаллаах түмүктээтибит. Дьүүллүүр сүбэҕэ Петр Васильевич Слепцов – "Саха" НКИК «Маарыкчаан» Чурапчытаабы филиальын дириэктэрэ, Анисья Иннокентьевна Беляева – "Улыбка" уһуйаан методиһа, Мария Петровна Саввина – "Улыбка" уһуйаан педагога, Светлана Васильевна Артемьева – «Березка» уһуйаан учуутал логопеда, Самсон Гаврильевич Саввин – «Үөрүү» оҕо дьоҕурун сайыннарар киин педагога, Дортунай Геннадьевич Монгуш – "Айыылы" культуура уонна дуҕуобунас киинин спецыалиһа үлэлэстилэр.

Грант-приһы бииргэ саналаан Таатта улууһун Ыһык Күөлтээҕи «Сулусчаан» уһуйаантыа, бары көрүнэ хаачыстыбалаах солун үлэлэрэлэн байыйарынан аналлыбыт. Күрэх кыайыылаахтарын үлэлэрин YouTube «Тиһиликкэ» каналга көрөөххүтүн сөп.

Кэми кытта тэнгэ хардыыланан оҕолорбутун кыра саастарыттан медиаүөрэхтээһин бары көрүнэр уһуйуоҕун, сайыннарыаҕыт.

А.И. БЕЛЯЕВА,
Чурапчытаабы "Улыбка" уһуйаан методиһа.

Сурутуу - 2017

2017 СЫЛ БАСТАКЫ АҤААРЫГАР "САҤА ОЛОХ" ХАҺЫАККА СУРУТУУГА КВИТАНЦИЯЛАРЫНАН ООННЬОММУТ СҮҮЙҮҮЛЭЭХ ЛОТЕРЕЯ ТҮМҮГЭ

1. "Чаран" сурунаал кэмпилиэгэ (5 ус.)
М.Н. Митаева (Чурапчы сэл., Ярославскай аптынан уулусса 40/1).

2. "Чаран" сурунаал кэмпилиэгэ (5 ус.)
М.П. Сивцев (Чурапчы сэл., переулок Новая 10).

3. "Чаран" сурунаал кэмпилиэгэ (5 ус.)
Д.А. Назаров (Чурапчы сэл.,Орджоникидзе аптынан уул. 20).

4. "Чаран" сурунаал кэмпилиэгэ (5 ус.)
С.И. Коркина (Чурапчы сэл., Красильников аптынан уул. 41, кв.2).

5. "Чаран" сурунаал кэмпилиэгэ (5 ус.)
И.И. Захаров (Чурапчы сэл., Маатэскэй Алааһа 3).

6. Үрүҥ көмүс ытарҕа "Уран Саха"
Ф.Ф. Гагарин (Чурапчы сэл., Крупская аптынан уул. 6).

7. Үрүҥ көмүс колье "Уран Саха"
М.А. Макарова (Чурапчы сэл., Ленин аптынан уул. 54, кв.4.

8. Үрүҥ көмүс илии көбиһэр
Н.Н. Филиппов (Чурапчы сэл., Башарин аптынан уул. 2).

Бары ааҕааччыларбытын, кэрэ аҤаардары кытан иһэр Сааскы маҥнайгы бырааһынныыгынан иэйиитик-истиитик эҕэрдэлиибит!

Сүүйбут дьоммут туос бэйэҕитигэр, чугас дьонтутугар дьоһун болэхтэри туттуккутунан, эмиэ туһунан эҕэрдэбитин тиэрдэбит!

"Сана олох" АУ РИХ.

БИЛЛЭРИИЛЭР

Эдуард Васильевич Политинскай аптыгар бэриллибит паастар сүппүтүнэн, дьиҥэ суоҕунан аҕыллылар.

***

Дьиэ эбэтэр дьиэ кэнгдэйэ атыылаһыам 5х5, 6х6 , 4х4, 4х5, эбэтэр 6х8. Сыаната – 60-80 тыһ. солкуобайга.

Билэр тел.: 8-914-270-56-70.

***

УАЗ бортовой массыынаҕан курааһах оттук мас толору тиэйэбин. Сыаната - 4000 солк. Квитанция көрүлүөр.

Билэр тел: 8914-263-38-14, 8964-415-58-29.

***

Николай Николаевич Луковцев аптыгар бэриллибит паастар сүппүтүнэн, дьиҥэ суоҕунан аҕыллылар.

Кылаабынай редактор – А.А. ЗАХАРОВ.
Эдиэтиэлэр сэкиэтэрэ, сурук отдела – А.И. ЗАХАРОВА.
Экономика, тыа хаһаайыстыбатын отдела - А.М. СЛЕПЦОВ.
Корреспонденнар – О.В. ЖИРКОВА, С.А. ЖЕНДРИНСКЭЙ.
Таһаарыы – Ф.А. ПРОТОДЬЯКОНОВ.
Бэчээттээччилэр – С.А. ПАВЛОВ, Ф.А. ПРОТОДЬЯКОНОВ.

Тэрийэн таһаараччылар: СР Правительствота, Чурапчы улууһун "Сана олох" редакционнай-издательскай холбобук автономнай у-рендение. Российскай Федерация Роскомнадзор СР управлениетыгар 2012 с. күлүн тутар 15 күнүгэр регистрацияламмыт нүөмэрэ – ПИ №14-0238.

Сана олох

АДЫРЫСПЫТ: 678670, Чурапчы сэл., Карл Маркс уул., 26 "а". Телефоннарбыт: редактор – 41-332, отделлар – 41-265, 41-358. E-mail: sanaoloh@mail.ru, сайт: sanaoloh.ru

Бэчээккэ сакаас: № 23 (11333). Кэмэйэ: 2 бэч. лиис. Тираж 1648. Хаһыат сыаната: 10 солк.

Автор сурутар тиэлэр санаа ралаахтарын позициэлэрэ хоттан сөп түбэһэр буолбакка. Сурунаал ыйытыктарга тиэлэр кэрдьыктэрдэрэ эппиэтинэһэ аптор тус бэйэ суспут.

Хаһыат бэчээккэ бэриллэр графига: 16 ч 00 м. Бэчээккэ бэрилиннэ: 16 ч 00 м. "Сана олох" редакционнай-издательскай холбобукка 3.03.2017 с. офсетка бэчээттэнэ. Аадырыһа: 678670, Чурапчы сэл., Карл Маркс уул., 26 "а". Индекса: 54907. Хаһыат надиэлээҕэ устэ оттуруннькка, чэлпиэргэ уонна субуотаҕа тахсар.